

БІРА Й КУЛЬТУРА

diasporiana.org.ua

Ч. 5

1983

№. 5

ВІРА Й КУЛЬТУРА
ж у р н а л
Богословського Товариства
ім. Митрополита Іларіона

FAITH AND CULTURE
Journal of the
Metropolitan Ilarion
Theological Society

METROPOLITAN ILARION THEOLOGICAL SOCIETY
ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG
(UNIVERSITY OF MANITOBA)
475 Dysart Road
Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2M7

Редактор: *Прот. Степан Ярмусь*
Помічник: *Теодора Гавришин*

Editor: *Rev. Dr. Stephan Jarmus*
Asst.: *Theodora Hawrysyshyn*

Думки й погляди висловлені в статтях і рецензіях, що публікуються в журналі ВІРА Й КУЛЬТУРА, — являються поглядами їх авторів, а не конче Бог. Товариства.

Ideas and opinions expressed in articles and reviews, appearing in FAITH & CULTURE, are those of the authors and not necessarily those of the Theological Society.

Ч. 5

1983

No. 5

ЗМІСТ — CONTENTS

	Стор.
Присвята 50-річчю штучного голоду в Україні — 1932-1933	3
Від Редакції	4
From the Editors	5
The Great Famine of 1932-1933 in Soviet Ukraine: Causes and Consequences, Bohdan Krawchenko	9
Famine in Ukraine 1932-33, Vira Mamchur	23
Great Famine of 1933 — Some Theological Perspectives, A. Melnyk	35
Розуміння Біблії, Микола Овчаренко	45
Якби ти знав, Іван Франко	66
До проблеми хворіння й умирання, Степан Ярмусь	67
The Orthodox in Canada: "Unity of Faith in a Diversity of Cultures", Stephan Jarmus	89
The Art of Prayer, Doug Goshko	93
Із хроніки Колегії Св. Андрея (1982-1983)	97
Автори „Віри й Культури” ч. 5	100

Обкладинка Ростислава Глуква.

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ
50-РІЧЧЮ ШТУЧНОГО ГОЛОДУ В УКРАЇНІ
(Вплянованого комуністичним режимом СРСР)
1932-1933

ВІД РЕДАКЦІЇ

З уваги на те, що 1983 року сповнилося 50-річчя великого штучного голодомору в Україні, зведеного на неї пляномірними калькуляціями будівничих марксистсько-комуністичної системи ССРСР, — на відзначення цієї трагедії (у ній загинуло понад 7,000,000 українського народу, переважно селянства) поставлено всі сили вільних українців у діаспорі: політичні, інтелектуальні, а також духові. Тому-то, будучи частиною майже центрального факту цієї трагедії й реакції на неї, — Управа Богословського Товариства ім. Митр. Іларіона постановила присвятити цій найтемнішій сторінці модерної історії людства 5-те число свого органу, „Віри й Культури”. Ця ж бо — хоч спеціально наша — трагедія мусить торкнутися розуму, почувань і сумління всього культурного світу. Бо якщо такого відношення до цієї трагедії не настане, то тоді вже й нам доведеться долучитися до розпучливого крику жертв українського голодомору й у ламанні собі рук та сердець запитувати увесь світ: Що сталося з правдою? Що сталося з кличами про права людини? Що сталося з рівністю між людьми, або взагалі: Що сталося з людиною?...

Нас, наприклад, не дивує те, що сталося з українським народом 1932-1933 року. Всім же відомо, що над ним тоді вже запанував режим марксистського комунізму, який відкрито виступав з кличем: „Пролетарії всіх країн єднайтеся!”, а тепер тим же самим кличем простеле собі шлях до заволодіння над всім світом; він бо увесь час проповідує всьому світові класову боротьбу, всюди обіцяє диктатуру пролетаріату, а іншим соціальним класам вістить саме те, що сталося в нас, на Україні 1932-33 року: фізичне винищення людей.

Усе це діялося і діється на очах світу. І нас дуже дивує те, чому наші канадські та взагалі відповідальні урядові чинники вільного світу не застановляються над згаданими кличами марксизму-комунізму, — не застановляються і над тим фактом, що криється в розписуваних

FROM THE EDITORS

This year (1983) is the year of the fiftieth anniversary of a manmade famine which befell Ukraine and her people in 1932-33 as a result of deliberate political planning and calculations of the architects of the Marxist-Communist system of the USSR. That famine claimed over seven million victims, mostly Ukrainian peasants. Thus, the anniversary of this tragic event drew together all forces of Ukrainians of the free world: political, intellectual, and spiritual. Seeing itself as being a central part of the tragedy and of reactions to it, the executive of Metropolitan Ilarion Theological Society deemed it appropriate to dedicate to this darkest page in modern history of mankind the present issue of its publication "Faith and Culture".

Even though the morbid scheme of the famine was directed specifically against the Ukrainian people, the outcome of it, nevertheless, must effect the reasoning and the conscience of the entire civilized world. For if, on the other hand, the typical indifferent attitude to this tragedy is going to prevail further, then Ukrainians of today must join the desperate heartbreak and the cry of the victims of the Ukrainian holocaust, and ask the whole world: What happened with truth? What happened with the proclamations of human rights? What happened with equality among people, or, indeed, what happened with humanity?

However, it should not seem surprising or incredible what happened to the Ukrainian people in the famine of 1932-33. At that time Ukraine found herself in complete grips of the Marxist-Communist regime which advanced with the call "Proletarians of the Whole World Unite!" and which, even now, moves towards the domination of the whole world with the very same slogan. Communism never stopped the propagation throughout the world of its tenets of class struggle, dictatorship of the proletariat, at the same time heralding to all other social classes precisely that what happened in Ukraine in 1932-33: the physical elimination of millions of people.

по мурах кличах законспірованих агітаторів: “Make the Rich Pay!” та чому тих, які прозрівають цю загрозу і гомосють пересторогу, вони самі, в своїй наївності, оскаржують у порушенні миру, називають їх підпалювачами війни тощо.

Чому світ не усвідомить собі того, що то саме марксизм-комунізм іде війною проти всього світу, що покорення світу — це основа його ідеології! І так, у підготові наступу на покорення світу, той же комунізм в Україні програмовим голодомором винищив понад 7,000,000 небажаних собі людей; загнаних у його руки німецькими військовими силами на початку Другої світової війни 12,000 польських офіцерів він вистріляв і поховав у масових могилах Катину; а запанувавши в Китаї — комунізм вибив біля 30,000,000 людей; в Камбоджі — понад 3,000,000. Те саме діється в революційних рухах Африки, Південної й Центральної Америки — на очах світу, під боком Північної Америки... Але в тих наступках і діях виконується якраз те, чого вимагає природа комунізму, його ідеологія, його кличі „Нехай багаті платять!”. Вдійсності ж так платять не тільки „багаті”, а всі немілі комуністам люди...

* * *

Редакція „Віри й Культури”, з вдячністю авторам, у цьому числі свого органу друкує три статті на тему голодомору України 1932-33 року: д-р Богдан Кравченко в своїй статті вглядає в цю проблему, як фахівець, аналітик-дослідник; Віра Мамчур — послуговується методом документально-журналістичною; а д-р Олександр Мельник застосовує в нас ще не практикований і „незрозумілий” підхід — розглянення історичних подій, а втім і штучного голоду в Україні, з перспективи християнської віри.

У цьому числі „Віри й Культури” друкується третю, отже останню частину праці митроф. прот. Миколи Овчаренка на тему „Розуміння Біблії”, а також статтю практичного значення прот. С. Ярмуса на тему „До проблеми хворіння й умирання”. Як звичайно, це число закінчується інформаціями хронологічного характеру.

All this was taking, and still is taking, place for all of the world to see. It is indeed surprising why our Canadian, and, in that, all responsible political circles in the free world are not paying any attention at all to the above mentioned Marxist-Communist slogans; why they do not seem even to suspect the true meaning of the writings on the walls of public places painted by conspired agitators: "Make the Rich Pay!," or why those who do realize this danger and voice warnings, quite naively, are labeled as being disturbers of peace in the world, instigators, imperialists, etc.

Why it seems to be so difficult to accept the truth that it is the very Marxist Communism which is on the path of conquest of the entire world? Is it so difficult to realize that what the Marxist Communists do is true to the very doctrine, the philosophy, and goals of Marxism?

In the initial steps to the conquest of the world Communism by means of cruel manmade famine destroyed over seven million people in the Ukraine. In the beginning of World War II, having captured the fugitive Polish officers on the run from German captivity, the Soviets murdered twelve thousand of them and secretly buried them in mass graves in Katyn; in the takeover of China, the Communists eliminated close to thirty million people; in Cambodia — over three million people. And the same is repeated in the revolutions of Africa, South and Central Americas, — too close for anyone's comfort in North America.

Is it not, then the highest time to realize that all these deeds are the fruits of the very nature of Communism, of its ideology, even of its slogans "Proletarians of the Whole World Unite!," "Make the Rich Pay!," etc.? Ironically, it is not only the "rich" who pay; the poor and the innocent pay also, and they pay dearly.

* * *

The editors of "Faith and Culture" are grateful to the authors who submitted their articles on the Ukrainian famine of 1932-33. Dr. Bohdan Krawchenko deals with this problem as a scholar and a specialist in this area; Vira Mamchur employs the documentary-journalistic method; and Dr. Alexander Melnyk assumes the difficult task of

looking into historic events, hence, into the tragedy of the famine from the perspective of the Christian faith.

In this issue we complete the printing of the third and final part of Fr. Mykola Owcharenko's work, "Understanding the Bible" and we print Fr. S. Stephan Jarmus' article on "The Problem of Sickness and Dying." There are also articles of a chronological nature in this issue of "Faith and Culture."

THE GREAT FAMINE OF 1932-1933 IN SOVIET UKRAINE: CAUSES AND CONSEQUENCES*

BY

BOHDAN KRAWCHENKO

Between 1932 and 1933 millions of people in the Ukrainian Soviet Socialist Republic starved to death in what was the largest artificial famine in human history. Those responsible for this crime were never brought to justice; no monuments were erected to the victims of the famine and the Soviet government has done everything to remove traces of this cataclysmic event.

The immediate background to the famine was the problem of meeting highly unrealistic goals set by the Stalinist leadership in the first five-year plan. It must be remembered that throughout most of the 1920s Stalin opposed planning and industrialization. Had preparations for industrialization been made early in the 1920s, this would have allowed time to think through economic strategies and permit their more gradual implementation. Rather, it was only in 1928-9 that Stalin, very abruptly, changed direction. The result was a highly improvised and dilettantish first five-year plan. Rudzutak, a leading Soviet economic official in his 1934 report provided many instances of the chaos which existed in industry at that time. Plans for the Tagil engineering works, for example, had to be altered nine times in twenty-six months, involving a loss of several hundred million rubles. As a result of poor and hasty planning, fifty per cent of the manufactures produced by the Stankolit works in Moscow was entirely useless.¹ Because

* This article constituted an address delivered by Dr. Bohdan Krawchenko on March 24, 1983, at St. Andrew's College in Winnipeg.

¹ See Ewald Ammende, *Human Life in Russia* (London, 1936), 36.

too many projects had been started simultaneously, and too many resources had been wasted through bureaucratic incompetence, by 1930 an acute shortage of capital made itself felt. The depression in the West which saw grain prices drop sharply in relation to those of manufactured goods, compounded the effects of economic mismanagement. In order to industrialize, equipment from the West had to be imported. To pay for it the USSR exported grain. Now more grain would have to be exported to pay for the same quantity of equipment.

To sustain industrialization more capital was needed, and to obtain it Stalin ordered more grain to be squeezed from the peasantry. The quickest way of doing this was to nationalize the peasants land and to drive the peasantry into collective farms. Under the threat of severe penalty, peasants were forced to deliver the whole of their marketable grain. Ukraine, as the Soviet Union's major grain producing area, was singled out for accelerated collectivization.

The scope of collectivization that was proclaimed caught everyone, including party and state officials in Ukraine, by surprise. In the autumn of 1929, several months before "total collectivization" was ordered, collective farms represented a mere 3.7 per cent of Ukraine's arable land and 5.6 per cent of the total number of rural households.² These were collective farms that peasants had joined voluntarily. The original version of the first five-year plan called for the collectivization of approximately ten per cent of Ukraine's arable land by the end of 1932 with rudimentary forms of collective labour as the dominant organizational form, not collective farms. In November 1929, however, the Political Bureau (Politburo) of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) ordered collectivization to be speeded up in order to "intensify the export and the production of raw materials for industry."³ Initially, peasants were to have been allowed to keep livestock for their personal consumption. The revised plan called for the establishment of collective farms on 20 per cent of the re-

² I. N. Romanchenko, ed. *Sil's'ke hospodarstvo Ukrains'koi RSR* (Kiev, 1958), 56.

³ *Istoriia kolektyvizatsii sil's'koho hospodarstva Ukrains'koi RSR*, 3 vols., (Kiev, 1965-71), 11:219.

public's arable land involving 30 per cent of peasant households by the end of 1932.⁴ In February 1930 the policy was changed again. All peasant households were ordered to be collectivized by the autumn of 1930 and the "complete socialization" of all peasant livestock was decreed.⁵ War was declared on the Ukrainian peasantry.

An essential component of forced collectivization, according to Stalin, was the "elimination of kulaks as a class" in order to "replace their output by the output of the collective farms and state farms."⁶ In reality, the destruction of kulaks had little to do with economic considerations. By Stalin's own admission, kulaks supplied only a fifth of the Soviet Union's marketable grain surplus. The middle and poor peasants furnished three-quarters.⁷ The procurement campaigns of 1928 and 1929 had already crippled the kulaks as producers. In 1929, in particular, the heavy fines imposed on kulaks, including the confiscation of the property of 33,000 households for the non-delivery of grain quotas, undermined the economic power of the kulaks.⁸ Dekulakization was primarily intended to rid the countryside of peasants most likely to organize and lead resistance. As V. Gsovski noted, "it was not so much the prosperity of a peasant as his attitude towards collectivization which determined his class character."⁹

The liquidation of kulaks as a class began in January 1930 and continued until 1932. According to official sources, 200,000 kulak households were "liquidated", that is, approximately one million people.¹⁰ Other sources place the

⁴ *Vsia Ukraina ta AMSRR. Ekonomichno-adresovyi dovidnyk* (Odessa, 1931), 26.

⁵ *Istoriia kolektyvizatsii*, 11:245.

⁶ J. V. Stalin, *Works*, 13 vols. (Moscow, 1952-5), 12:173,175.

⁷ *Ibid.*, 11:89.

⁸ See B. A. Abramov, "Kollektivizatsiia sel'skogo khoziaistva v RSFSR," in V. P. Danilov, ed., *Ocherki istorii kollektivizatsii sel'skogo khoziaistva v soiuznykh respublikakh* (Moscow, 1963), 90; *Istoriia selianstva Ukrainy'koi RSR*, 2 vols. (Kiev, 1967), 11:146; *Visti* (Kharkiv), 14 July, 1929.

⁹ Vladimir Gsovski, *Soviet Civil Law: Private Rights and their Background Under the Soviet Regime*, 2 vols., (Ann Arbor, 1948), 1:712.

¹⁰ *Istoriia selianstva*, 11:150.

number of "liquidated" kulak households at 500,000 or two million people.¹¹ Kulaks had their property confiscated and were forbidden to join collective farms. The kulaks were divided into three groups. The first group, those who actively resisted collectivization, were either executed or sent to prison camps and their families were deported to Siberia and the far north. The second group, the most active element in the village, were deported with their families to remote regions of the Soviet Union. The rest were ordered to leave their districts. These were the general rules established by the CPSU Politburo in January 1930.¹² Their implementation varied from region to region. In Ukraine, the dekulakization campaign took on especially brutal forms:

Barefooted and underclothed peasants were jammed into railroad cars and transported to the regions of Murmansk, Vologda, Kotlas and the like. This (dekulakization campaign) was carried on in the Russian districts, but here it took on a more human form, if one may apply that term here. Those Russian kulaks whose property was taken away were often allowed to remain in their villages and if they were deported they were generally deported to the western districts of Siberia or the region of Sadensk. The death rate amongst the expropriated Russian peasants was disproportionately lower...¹³

According to one eyewitness account, peasants "were unloaded into the snow about six feet deep. The frost registered at 75 degrees below zero... Without even an axe or a saw we began building huts from tree branches. In two weeks all the children, the sick and the aged had frozen to death." The death rate among Ukrainian peasants deported to Nadezhdinsk in the Sverdlovsk region in Russia

¹¹ *The Black Deeds of the Kremlin: A White Book* (Detroit, 1953-5), II:154. One should note that this book, despite its unfortunate title, is an extremely valuable collection of eyewitness accounts and translation of Soviet documents and newspaper articles pertaining to dekulakization and the famine.

¹² V. A. Sidorov, "Likvidatsiia v SSSR kulachestva kak klassa," *Voprosy istorii*, no. 7, 1968, 28.

¹³ U.S. Congress, Senate, Committee on the Judiciary, *The Soviet Empire*, 85th Congress, 2nd sess., 1958, 17.

was typical: only 2,300 out of the original group of 4,800 survived the winter.¹⁴

Forced collectivization unleashed wide and spontaneous resistance among all strata of village society. Peasant revolts broke out in most regions of Ukraine. In Chernihiv, the 21st Red Army regiment joined the peasant rebellion.¹⁵ Everywhere peasants slaughtered their livestock, burnt their crops, and as many as could fled to the cities. The Committees of Poor Peasants (*Komnezamy*), hitherto the mainstay of the party in rural areas, became "hostile to the Soviet regime."¹⁶ Rural state and party officials opposed collectivization. In 1930 a fifth of all rural state and party functionaries were dismissed on charges of "right opportunism."¹⁷ The army, the GPU, the militia and armed brigades of reliable urban party members were sent into the villages to implement collectivization. Just as in earlier revolts against the Soviet regime in Ukraine, during forced collectivization the village poor were in the forefront of unrest. According to a newspaper report, the slaughter of animals was carried out mostly by poor and middle peasants.¹⁸ V. A. Lakovtsevskii, a Soviet historian, pointed out that resistance to collectivization was greatest among the poor peasants who had recently obtained land and among the middle peasantry who had recently risen from the ranks of the poor.¹⁹

The publication of Stalin's article "Dizzy with Success" was evidence that the Soviet leadership had become nervous about rural unrest. Stalin admitted that "excesses" had occurred during collectivization and pinned the entire blame on the local officials.²⁰ The Ukrainian press, during the momentary thaw which followed the publication of Stalin's article, published several accounts which gave some in-

¹⁴ *The Black Deeds*, II : 191-2; 189.

¹⁵ Hryhory Kostyuk, *Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929-1939)* (London, 1960), 10-11.

¹⁶ *Ibid.*, 6.

¹⁷ *Visti*, 19 June 1930.

¹⁸ *Visti*, 5 April 1930.

¹⁹ V. N. Iakovtsevskii, *Agrarnye otnosheniia v SSSR v period stroitel'stva sotsializma* (Moscow, 1964), 326-7n.

²⁰ Stalin, *Works*, 12: 197-205.

dication of how collectivization had been carried out. The homes of poor and middle peasants, according to one report, were raided in the middle of the night and the peasants were forced at gunpoint to enter collective farms. Confiscated property was often stolen by urban brigades. The militia roamed village streets arresting anyone in sight. Communalization of property in many villages extended even to clothes and footwear.²¹ Collectivization throughout the Soviet Union was accompanied by brutality. In Ukraine, however, it was worse because this was a grain-growing region which was slated for intensive collectivization. On 1 March 1930, 69 per cent of the arable land and 63 per cent of peasant households had been collectivized. In the steppe region of the republic, almost 80 per cent of arable land was held by collective farms. In the Soviet Union as a whole, only 30 per cent of the arable land and 24 per cent of households had been collectivized.²²

The emphasis on the "voluntary" nature of collective farms following Stalin's article was promoted by the fear that growing peasant resistance would severely damage spring sowing. Peasants were allowed to leave collective farms and in Ukraine a mass exodus occurred. By May 1930, the percentage of collectivized households dropped to 41 per cent and the collective farms' share of arable land declined to 50 per cent.²³ This permitted the regime to get the situation in the countryside under control and it also facilitated work on the fields which resulted in a good harvest in 1930. That year 7.7 million tonnes of grain were taken from Ukraine or a third of the harvest. That Ukraine was being exploited can be seen from the fact that while the republic produced 27 per cent of the total grain harvested in the USSR, it supplied 38 per cent of the USSR's grain procurements.²⁴ The amount of grain taken out of Ukraine in 1930 was 2.3 times what it had been in 1926. Three fact-

²¹ *Visti*, 22 March 1930.

²² *Visti*, 5 March 1930; Lazar Volin, *A Survey of Russian Agriculture* (Washington, 1951), 18-19.

²³ *Sotsialistychna perebudova i rozvytok sil's'koho hospodarstva Ukrain's'koi RSR*, 2 vols. (Kiev, 1967-8), 1:343.

²⁴ V. Holubnychy, "The Causes of the Famine of 1932-33," *Meta*, no. 2, 1979, 23.

ors made this possible. Climatic conditions were optimal that year, the private sector boosted production and, finally, the requisition campaign was so intense that seed grain needed for the following year was confiscated. Reassured by this success, forced collectivization was renewed, and by 1931, 65 per cent of rural households and 67 per cent of all arable land had been collectivized. (By 1933, the figures were 73 and 86 per cent respectively).²⁵ The 1931 quota for grain delivery to the state was set at the level achieved in 1930 — 7.7 million tonnes.²⁶ Very early in 1932 famine appeared in Ukraine and it ravaged the republic until the end of 1933.

In explaining why the famine occurred, two factors must be mentioned by way of providing background information. The first was the collapse of agricultural production brought about by collectivization. Rather than surrender their animals to the collective farms, many peasants slaughtered them: in 1928 there were 7.0 million pigs in Ukraine, in 1933, 2.1 million; cattle declined in the same period from 8.6 to 4.4 million and the number of horses from 5.4 to 2.6 million.²⁷ This not only meant that meat delivery quotas could not be fulfilled, it also accentuated what was always a major problem in Ukrainian agriculture — the shortage of draught animals. The production of tractors was in its infancy and could not replace animal power. In 1932, for example, Ukraine had on the average one tractor per collective farm.²⁸ Moreover, tractors were under a separate jurisdiction from the collective farms; they belonged to the Machine Tractor Stations, an arrangement which was opposed by the Ukrainian leadership on the grounds that it made effective integration of agricultural production impossible.²⁹ The tractors themselves were of extremely low quality and were constantly breaking down

²⁵ *Sotsialisticheskoe sel'skoe khoziaistvo Sovetskoi Ukrainy* (Kiev, 1939), 251.

²⁶ Holubnychy, "The Causes of the Famine," 23.

²⁷ *Sotsialistychna Ukraina. Statystychnyi zbirnyk* (Kiev, 1937), 49.

²⁸ *USSR v tsyfrakh. Statystychnyi dovidnyk* (Kharkiv, 1936), 151, 164.

²⁹ See 16-taia konferentsiia VKP(b). *Stenotchet* (Moscow, 1962), 182.

and there were no spare parts for repairs. During the fateful harvest of 1932, to give an example, 70 per cent of the tractors in Dnipropetrovsk oblast were inoperative in August, and by September this had increased to 90 per cent.³⁰ The peasantry was given no incentive to produce. By the end of 1930, 78 per cent of collective farms had failed to pay peasants their "labour days" worked. Moreover, the "labour day" payment in Ukraine (in kilogrammes of food produce) was half what it was in Russia.³¹ Collective farms were excessively large, reflecting the mania for gargantuan projects that dominated Stalinist economic thinking; the Ukrainian leadership had called for small "cooperative collectives."³² Highly bureaucratized in their decision-making structure, collective farms left no room for individual or group initiatives. In 1932 some collective farm chairmen wished to sow rye instead of wheat, arguing that rye was a more suitable crop for their region. "These bearers of anti-wheat sentiments must be severely punished," was the reply that came from Moscow.³³ The combination of all these factors resulted in unbelievable chaos in production. Between 1931 and 1932 the total sowing area in Ukraine contracted by one fifth; in 1931, almost 30 per cent of the grain yield was lost during the harvest.³⁴

To add to the difficulties a drought affected Ukraine. It began in 1931 and was limited largely to the steppe region.³⁵ In 1934 another far more serious drought developed. The disruption in agricultural production together with climatic conditions caused relatively poor yields in 1931, 1932 and especially in 1934. The 1931 harvest, according to official sources, gave 18.3 million tonnes of grain, con-

³⁰ *Visti*, 29 August and 20 September, 1932.

³¹ N. F. Ganzha, I. I. Slyn'ko and P. V. Shostak, "Ukrainskoe selo na puti k sotsializmu," in *Ocherki istorii kollektivizatsii*, 202; Mykola Velychkiv's'kyi, *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy i kolonial'na polityka Rosii* (New York, 1957), 36.

³² *16-taia konferentsiia VKP(b)*, 182.

³³ *Visti*, 9 October 1932.

³⁴ *Sotsialisticheskoe stroitel'stvo* (Moscow, 1934), 180; Mykola Kovalyev's'kyi, *Ukraina pid chervonym iarmom. Dokumenty i fakty* (Warsaw-L'viv, 1936), 127-8.

³⁵ *Visti*, 1 February and 6 October 1932.

siderably less than the 23.1 million tonne figure of 1930. In 1932, 14.6 million tonnes were harvested, in 1933, 22.3 and in 1934, 12.3 million tonnes.³⁶

The factors we have mentioned, chaos in agricultural production and the drought, contributed to the famine, *but they were not its main cause. In 1934, the year of the poorest harvest, there was no famine in Ukraine.* Responsibility for the famine rested with the Stalinist leadership and the draconian grain requisition quotas that were imposed on Ukraine in order to maintain the heady industrialization pace. In 1931, 7.7 million tonnes were ordered to be requisitioned from Ukraine, the same as in 1930, even though the harvest was 20 per cent less than in 1930. Moscow ordered that the grain be obtained at any cost and applied enormous pressure to that end. Troops and police were used to take all peasant stocks. Seven million tonnes were obtained, leaving the average peasant household in Ukraine with only 112 kilogrammes of grain.³⁷ (Before the revolution a peasant household which consumed three times that amount was considered impoverished.)³⁸ The amount of grain requisitioned was so great that the republic was short of seed grain by 45 per cent.³⁹

Anxious about the impending catastrophe, the Ukrainian leadership argued with Moscow for a major downward revision of its agricultural obligations for the year 1932. The amount was lowered to 6.2 million tonnes, but this was still far above the capacities of the republic in view of the poor harvest — 14.6 million tonnes of grain, of which 40 per cent was lost during the harvest because of the breakdown of machinery and the chaotic transportation system.⁴⁰ To ensure that the Ukrainian party obeyed orders, a special mission headed by Molotov and Kaganovich arrived in Kharkiv (then the capital of Ukraine). Every conceivable

³⁶ O. Arkhymovych, "Grain Crops in the Ukraine," *Ukrainian Review* (Munich), no. 2, 1956, 22.

³⁷ Holubnychy, "The Causes of the Famine," 23.

³⁸ See Harold R. Weinstein, "Land Hunger and Nationalism in the Ukraine, 1905-1917," *Journal of Economic History*, no. 1, 1942, 27.

³⁹ Holubnychy, "The Causes of the Famine," 23; *Visti*, 9 October 1932.

⁴⁰ *Visti*, 17 November 1932.

method was used to extract 6.2 million tonnes. The state and party apparatus was purged in those regions that lagged behind in grain requisition; every third person holding a responsible position in the collective farms was purged;⁴¹ troops and armed brigades were sent into the villages to carry out mass repression of peasants who did not surrender their last morsel of bread.

It was during the 1932 harvest, in August, that the infamous law was passed stipulating a minimum sentence of five years in labour camp and a maximum of the death penalty for "theft of socialist property." Visiting assizes of the regional court in Dnipropetrovsk oblast sentenced peasants to the firing squad for the theft of a sack of wheat. In Vinnytsia oblast, peasants were sentenced to five years in labour camps for taking an unripened ear of corn from the field.⁴² Ukrainian farmers became "the most numerous" among "political offenders" in the Soviet Gulag.⁴³ According to the last available information, in early January 1933, 75 per cent of the grain quota was fulfilled, that is 4.7 million tonnes.⁴⁴ This left the average peasant family with 83 kilogrammes of grain with which to feed itself.⁴⁵

The famine, which began in January 1932, finally subsided in 1934, when the 1933 harvest was brought in. This was because Ukraine, lacking 55 per cent of its seed grain, was lent seed grain by Moscow, and more significantly, Moscow reduced the quantity of grain to be delivered to the state to 5.0 million tonnes even though the 1933 harvest resulted in 22.3 million tonnes of grain.⁴⁶ 1934 could have been a famine year as well since the grain harvest was a mere 12.3 million tonnes. It was not, however, because the amount of grain requisitioned was reduced further and Stalin even released grain from existing stocks to feed the population. He could have done something similar in 1932-3,

⁴¹ *Visti*, 23 November, 2 December and 4 December 1932.

⁴² *Visti*, 30 November 1932 and 11 June 1932.

⁴³ David J. Dallin and Boris I. Nicolaevsky, *Forced Labor in Soviet Russia* (New Haven, 1947), 5.

⁴⁴ *Visti*, 4 January 1933.

⁴⁵ Holubnychy, "The Causes of the Famine," 24.

⁴⁶ *Ibid.*, 25.

but he did not, and one of the worst famines in human history raged in Ukraine.

What is important to stress about the 1932-3 famine in Ukraine is that it was artificially created and that no effort was made to relieve the plight of its victims. On the contrary, the offers of international relief organizations to assist the starving were rejected on the grounds that there was no famine and hence no need to aid its victims. Moreover, the borders of Ukraine were closely patrolled, and starving Ukrainian peasants were not allowed to cross into Russia in search for bread.

Because many eyewitness accounts of the famine have been published we need not describe in detail the ghastly scenes which were to be observed in Ukraine throughout 1932 and 1933. But something has to be said about the famine as a lived experience for the event cannot be understood only through the presentation of the economic and political factors which brought it about. Victor Kravchenko, a former Soviet official, wrote that "on the battlefield men die quickly, they fight back, they are sustained by fellowship and a sense of duty." But in Ukrainian villages throughout 1932-33, he observed, "I saw people dying in solitude by slow degrees, dying hideously . . . They had been trapped and left to starve, each in his home, by a political decision made in a far-off capital around conference and banquet tables."⁴⁷

The main victims of the famine were not even the imagined enemies of the Soviet regime, the kulaks, since they had been eliminated by 1932 when the famine began. It was the poor and the middle peasantry who died agonizing deaths in the millions. The deaths of hundreds of thousands of children was perhaps the most horrible scene to be observed in Ukraine. They would lie on the streets and in the ditches, trying to gather their remaining force to look for something to eat. But they were so weak that they would remain lying there, until death released them from their agony. "The poor children," wrote a German agricultural expert who travelled throughout Ukraine in

⁴⁷ Victor Kravchenko, *I Chose Freedom: The Personal and Political Life of a Soviet Official* (London, 1948), 69-70.

1933, "perished like wild beasts."⁴⁸ Many parents, watching their children suffer, killed them out of mercy, and were driven into insanity by this dreadful act. Cannibalism appeared. To survive some children ate the flesh of their dead brothers and sisters, or of their parents or grandparents.⁴⁹ Hundreds of thousands of children were orphaned and many of these foraged the countryside in search of food and were ultimately eliminated by troops and the police by means of mass executions.⁵⁰

What happened in the village of Pleshkan in the Poltava district was typical. Prior to the famine the village had 2,000 inhabitants. Only 982 people survived by eating everything, all the dogs and cats, the barks of trees, all sorts of roots. There was a school in the village before 1932-33, with all four rooms filled with children. After the famine the school was closed — there were no children left to attend it.⁵¹

How many died? How many millions perished? Harry Lang, editor of the left-wing Jewish daily *Forward*, published in New York, visited Ukraine in 1933 and was told by a high-ranking state official: " 'Six million people perished from the famine in our country . . . ' The official paused, and repeated, "Six million."⁵² According to the 1926 census there were 31.2 million Ukrainians in the USSR, but in the light of the 1939 census results, the number of Ukrainians had declined to 28.1 million: over a thirteen year period the number of Ukrainians diminished by 11 per cent. The population of the USSR, on the other hand, increased by 16 per cent, the number of Byelorussians by 11 and the number of Russians by 28 per cent.⁵³ We will probably never know the exact number of deaths

⁴⁸ Ammende, *Human Life in Russia*, 63.

⁴⁹ See *The Black Deeds*, II, parts II and III for many eyewitness accounts.

⁵⁰ Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purges of the Thirties* (London, 1968), 129.

⁵¹ *The Black Deeds*, II:669.

⁵² Cited by Mykola Halii, *Orhanizovanyi holod v Ukraini 1932-1933* (Chicago-New York, 1968), 12.

⁵³ Frank Lorimer, *The Population of the Soviet Union: History and Prospects* (Geneva, 1946), table 55, 138.

attributable to the famine. But most specialists, including those among dissident circles in the Soviet Union, such as M. Maksudov, are of the opinion that approximately five-six million Ukrainians perished during the famine.⁵⁴

The effects of the experience of collectivization and the famine on the attitudes of the peasantry were reflected in the findings of the Harvard Project on the Soviet Social System which interviewed Soviet refugees after the Second World War. Ukrainian collective farmers seethed with hatred for Moscow.⁵⁵ However Moscow's agrarian policies had destroyed them as a social force. The Ukrainian village was silenced and never again rose in opposition to the Soviet regime.

The tragedy of the Ukrainian peasantry was a national tragedy. It was, after all, Stalin who wrote, "the peasantry represents the main army of a national movement . . . Without the peasantry there cannot be a strong national movement."⁵⁶ While this is obviously not a transhistorical truth, it applied in the 1920s. If in the early 1920s, the Soviet regime adopted Ukrainization policies, it was because it feared peasant unrest. When the Ukrainian peasantry was under attack in 1932-3, the Ukrainian elite, whose existence was nurtured by Ukrainization, sprang to their defence. Ewald Ammende, who analyzed this question wrote:

. . . /T/he widest circle of the Ukrainian intelligentsia had entered the struggle; teachers, students, Soviet officials, all thought it was their duty to protest against a further sucking dry of the country. Future historians will have to admit that in the campaign against the Ukrainians, during the spring and summer of 1933, the Soviet regime was faced by a united people, a solid front, including everyone, from the highest Soviet officials down to the poorest peasant.⁵⁷

⁵⁴ M. Maksudov, "An Estimate of Population Loss in Ukraine and the USSR, 1931-6," unpublished paper. See also M. Maksudov, "Losses Suffered by the Population of the USSR 1918-1958," in *The Samizdat Register II*, ed. Roy Medvedev (London, 1981), 220-76.

⁵⁵ Alex Inkeles and Raymond A. Bauer, *The Soviet Citizen: Daily Life in a Totalitarian Society* (New York, 1968), 353.

⁵⁶ Cited by Vasyly I. Hryshko, *Ukrains'kyi "holokost," 1933* (New York-Toronto, 1978), 17.

⁵⁷ Ammende, *Human Life in Russia*, 116.

Ukrainian autonomy, which threatened Stalin's plans for Ukraine's exploitation, was fostered by Ukrainization policies. In 1933 Stalin ordered that these policies be abandoned and instituted a programme of Russification. Ukrainization, born with the peasantry, died with it too. The Ukrainian intelligentsia, who had refused to become willing agents in the extermination of their people, was itself decimated. According to I. Lawrynenko, 80 per cent of Ukraine's creative intelligentsia was liquidated.⁵⁸

When the casualties of the civil war, collectivization, the famine, the purges of the 1930s and the 6.8 million who died during W.W. II are combined, it is estimated that more than half the male and a quarter of the female population of Ukraine perished.⁵⁹ Such a mountain of skulls is unprecedented in human history. Along with people, the achievements, lessons and hopes that one generation communicates to another were destroyed. Under the circumstances, it was all the more remarkable that Ukrainian society had any strength left for self-assertion in the post-war period. In summing up the 1930s it is no exaggeration to say that Ukrainians' greatest achievement during that decade was that they outlasted it.

⁵⁸ Iu. Lavrynenko, *Roztriliane vidrodzhennia. Antolohiia, 1917-1933* (Paris, 1959), 965.

⁵⁹ Based on Maksudov, "Losses Suffered by the Population of the USSR 1918-1958," 276.

FAMINE IN UKRAINE 1932-33

BY

VIRA MAMCHUR*

Why did Ukraine, the "bread basket of Europe," suffer a famine in the years 1932-1933? Prior to 1930, the Ukrainian Communists had hoped to see Ukraine become an independent Communist nation. Moscow had other ideas. Stalin's Five-Year Plan called for speedy industrialization, and grain would be needed to pay for the new machinery. Ukraine's farmlands were too valuable to the Soviet government; forced collectivization and unfairly high grain quotas turned many a villager against Moscow. The Ukrainian farmer was used to possessing his own land. Suddenly, the land was no longer his. Rebellions broke out. The Soviet constitution, Article 10, states that:

The personal property right of citizens in their incomes and savings from work, in their dwelling houses and subsidiary home enterprises, in articles of domestic economy and used articles of personal use and convenience, as well as the right of citizens to inherit personal property, is protected by law.

The Soviet government had broken its own law, but Moscow retaliated for the rebellions by taking all the food from the villagers. By 1932, famine had set in. Moscow was trying to break the Ukrainian peasant and the entire Ukrainian nation. This year, 1983, marks the fiftieth anniversary of the Kremlin's horrible deed.

In Lenin's November Decree of 1917, land holdings were taken away from the wealthy landowners, but the many peasant farmers of Ukraine retained the right to use their own soil and sell their own products. Lenin had said that "rural socialization was to be encouraged but not to be

* Vira Mamchur is an Ukrainian American; she adheres to the American way of spelling and it is preserved in this article.

forced.”¹ Later the 15th Congress of the Communist Party in December of 1927 decided that “collectivization can be accomplished only with the consent of the workers.”² However, when Stalin reached power, policy changed drastically. In 1928, the first Five-Year Plan came into being. This plan for the economy of the Soviet Union was to provide for a speedy industrialization. The payment for all of the new heavy machinery coming into the country was usually financed by the sale of grain, and to acquire enough grain the State would have to require total collectivization.

In Russia, collectivization was a minor change, since the Russians “had always practiced a form of communal ownership of land.”³ In Ukraine it had been quite different. A new class had emerged, the *Kulaks* (in Russian), or *Kurkuls* (in Ukrainian), who owned their own land, and managed to live off it some-what comfortably, even though they paid about 63 percent of the taxes collected during 1928-29.⁴ In 1928 the Soviet government ordered a forcible collection of grain as a “precaution.” In 1929, an attack on the peasants, especially the *Kurkuls* began. The *Kurkuls* were subdivided into three groups. The first group consisted of the “actively hostile *Kurkuls*” who were followed and interrogated by the secret police and sent to concentration camps, or deported to other areas of the Soviet Union. The second group contained the “most economically strong *Kurkuls*.” They were deported out of the regions in Ukraine that they normally occupied. The third group was labeled “least dangerous” and given the worst land, but were allowed to remain in the same villages.⁵ In the villages 16 houses (5-8 persons) on the average were “repressed” in a Soviet account, when in actuality only about five of those

¹ Anthony Yaremovich, “Collectivization through Famine,” *The Ukrainian Quarterly*, p. 349.

² Roland Gaucher, *Opposition in the USSR 1917-1967*, p. 174.

³ Clarence A. Manning, *Twentieth Century Ukraine*, p. 92.

⁴ Fedir Kapusta, “The Early Holocaust in Europe: Collectivization and Man-Made Famine in Ukraine, 1932-33,” *The Ukrainian Quarterly*, p. 369.

⁵ Yaremovich, p. 354.

families met the true definition of a *Kurkul*.⁶ On December 27, 1929 Stalin angrily spoke against the *Kurkuls*; in his speech he went from the policy of "restricting" the exploitive tendencies of the *Kurkuls*, to the policy of "eliminating the *Kurkuls*" as a class. Raskulachivaniya (literally meaning to tear apart the *Kurkuls* in Russian) became the Law of the land.⁷

At first, voluntary collectivization was the route that the government chose. By October 1929 under this route only about 4.1 percent of the farms were collectivized. Forced collectivization was the next step. There was no preparation for the mass collectivization. Even all livestock was to be put into the *kolhosps* (collective farms). By terrorizing the farmers, 58 percent of the farms were collectivized in March of 1930.⁸ In 1929 the All Union Commissariat took control of agriculture in the Soviet Union; the *Kolhosps* were not controlled locally any longer, but by Moscow. Based on the amount of land worked, the villagers now had to hand over the same amount of crop, no excuses accepted. The villagers in return were given "the barest necessities for a miserable existence... [of] an ordinary paid state laborer."¹⁰ This meant serfdom to the proud Ukrainians. They burned their wheat and killed their livestock before handing it over to the *kolhosps*. Civil war conditions arose in parts of Ukraine; entire villages rebelled. In some instances the police "machine-gunned the peasants."¹¹ It did not matter who started the riots, the *Kurkuls* were always to blame.

The Soviet Union was industrializing at the expense of its citizens. The rebellions made it clear to the government that the peasantry, the "petit bourgeoisie," had to be liquidated. For a while in 1930 the government stopped

⁶ Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin's Purges of the Thirties*, p. 46.

⁷ Yaremovich, p. 354.

⁸ Ibid., p. 355.

⁹ Gaucher, p. 175.

¹⁰ Martha Chyz, *Woman and Child in the Modern System of Slavery — USSR*, p. 150.

¹¹ Gaucher, p. 177.

pushing for collectivization only to return with harsher and stricter rules. The *Kurkuls* were not permitted to join the *kolhosps*. In 1931, there was a poor harvest, and a drought. "This was the opportunity for which the Kremlin had been waiting."¹²

* * *

During the early thirties the most grain had been exported since the Revolution. Around 5 million tons per year were exported in 1930-31, and 1.75 million tons even during the famine (1932-33), while in 1929 it had been less than 200,000 tons. In 1932 the crop yield was 12 percent less than average, not at famine level, but the government created famine conditions by taking control of up to 44 percent of the grain.¹³ That same year, men appointed by the District Communist Party took all of the grain right from the threshing machines and brought it to railroad stations or warehouses in the city. By spring the first deaths by starvation were reported. The government applied harsher measures and increased the grain quota over that of 1931. As soon as the grain ripened, armed guards were posted in the fields to watch for "thieves." The guards were either members of the *komsomols* (a Communist youth group) or *komenzarnis* (a group of Communist activists who did not belong to the Communist Party). On August 7, 1932, the following law was passed by the puppet government of the USSR:

a) The possession of the *kolhosps* and cooperatives (the crops in the fields, community surpluses, cattle, coop stores, warehouses, etc.) are to be considered as state owned, and watch over them to be increased.

b) The penalty for thievery on the *kolhosps* and of coop property is to be increased in the interest of social protection — execution by firing squad and confiscation of all possessions, and where greater leniency may be advisable, loss of freedom for at least ten years along with confiscation of all possessions.

¹² Manning, p. 92.

¹³ Conquest, p. 45.

Even the attorney general of the USSR, Andrei Vyskynsky, admitted the stupidity of the penalties.¹⁴ A few weeks later, even carrying loaves of bread became illegal; it was considered "speculation."¹⁵ By the end of 1932 all the produce from the *kolhosps* was taken; only a small supply was left to feed the livestock. The farmers were asked to turn in all the grain that they kept at home.

On January 24, 1933, a resolution was passed by the government in Moscow blaming the Ukrainian authority for not collecting enough grain. Special detachments were sent to monitor the *kolhosps*. The new commissions and brigades sent into the villages were the cruelest yet.

They dug up earth, broke into the walls of buildings and the stoves in which the peasants tried to hide their last handfuls of food. They even in places took specimens of the fecal matter from the toilets in the effort to learn in that way by analysis whether the peasants had stolen government property and were eating grain.¹⁶

During the first months of the famine in 1932, the farmers added whatever they could find (oil, potato peelings, chaff) to the flour to make more bread. By 1933 when most of that supply ran out, ground bark and dug-up roots were eaten. The starving ran to the towns in the hope of trading even their heirloom embroidered blouses and shirts for bread, flour, or fat. Thousands flocked to the cities which were barely providing enough for their own inhabitants. In the towns the villagers waited all night to buy one kilogram of flour. If they were fortunate enough to have 25-30 rubles, they could buy a kilogram on the black market. Many simply died along the way to the town or in the streets. An eyewitness recounts:

Traveling to Kiev along any route one could see dozens of dead bodies, scattered along the roadside. Every day on the Kiev streets it was possible to see the trucks and the

¹⁴ Dmytro Solovey, "On the Thirtieth Anniversary of the Great Man-Made Famine," *The Ukrainian Quarterly*, p. 356 from *Revolutsyonnaya zakonnost na sovremennom etape*, pp. 102-104.

¹⁵ *Ibid.*, p. 357.

¹⁶ Clarence A. Manning, *Ukraine Under the Soviets*, p. 97.

horse-drawn carts driving, picking up corpses of villagers who died the preceding night...¹⁷

Some of the bodies found were used for surgical experiments. The rest were taken and buried during the night so that the people would not see. Occasionally, people not yet dead were picked up along the side of the road and buried alive.¹⁸

Many mothers abandoned their children in the towns, leaving them on doorsteps or free to wander. Mothers caught in the act were forced to take their children back. The children who were separated from their parents and survived were brought up as Russian Communists, totally oblivious to their Ukrainian heritage. "In 1934-38 a great number of mothers wandered about Kiev inquiring about what had been done with the children abandoned in 1933."¹⁹

Whenever anyone bought food legally, he had to leave his name and address with the clerk and pay in gold or foreign currency. Thus, the NKVD (secret police) raided these new places and took whatever remained.²⁰ Many tried to leave Ukraine and go to other republics where there was no famine. Written papers were needed, and, of course, they were very hard to come by. Those who tried to leave without the official papers were deported to Siberia.

By spring of 1933 no one was left to work on the *kolhosps*. People from the cities were brought in. Many Russians also came, helping the policy of Russification.

As the conditions worsened, madness struck many people. Cases of corpse eating and cannibalism were recorded. "When darkness fell, children were not let out of houses because they would be kidnapped for food."²¹ In the city of Poltava a slaughterhouse for small pre-school children was revealed. Notices appeared throughout the city

¹⁷ Chyz, p. 157 from F. Pravoberezhny, *8,000,000—1933 in Ukraine*, p. 55.

¹⁸ Dr. Michael Voskobiynik, "The Ukrainian Holocaust," lecture given on November 14, 1982 in New Britain, Connecticut.

¹⁹ Chyz, p. 159 from F. Pravoberezhny, p. 56.

²⁰ Kot-Samp, *The Artificial Famine 1932-1982*, p. 3 from *The Ukrainian Quarterly*, 1963, p. 23.

²¹ Kapusta, p. 379.

warning people not to discuss the discovery for fear of punishment.

The government took harsh measures against the wandering, starved people.

The tunnels of the Black Sea Coast which were excavated here during the tsarist times for laying the railroad are filled with starved people. They had fled from Kuban and Ukraine. They could not work so they begged all day and at night slept in the tunnels. They were chased by the militia and GPU (secret police) . . . One night, on orders of N. Lakoboi, from Sukhum, all tunnels were boarded up and rocks piled outside. The women, children, and old folks, pleaded and begged not to be buried alive but to no avail.

For a whole week their screams and wails resounded through the valley.²²

During the course of the famine, the very word *holod* (hunger) was branded "counter-revolutionary"; anyone who dared utter it risked imprisonment. Doctors could not register death by starvation. Many deaths were recorded as pneumonia, diarrhea, and "BBO" (absence of white corpuscles). Even the NKVD stopped recording deaths there were so many.²³

Boris Souvrane said in his book on Stalin that Mykola Skrypnyk, a leading Ukrainian Communist who had fallen out of favor with Stalin, told a former American Communist, Adam T. Long, that "8,000,000 persons had died of famine in Ukraine . . . and Balytsky, head of the GPU in Ukraine, calculated the number of famine victims in Ukraine alone to have been between eight and nine million persons."²⁴ The Ukrainian premier Petrovsky told a "Western correspondent that millions were dying."²⁵ Earlier when begged by a so-called *Kurkul* not to take his land and grain, Petrovsky answered, "I can't do anything. Everything is

²² Czyz, p. 165 f, L. Orlyhora, *For the Judgement of History* in D. Solovey *Golgotha of Ukraine*, p. 190.

²³ Manning, *Ukraine Under the Soviets*, p. 101.

²⁴ Solovey, p. 361 from Boris Souvrane: *Stalin, A Critical Survey of Bolshevism*. Translated by L. R. James.

²⁵ Conquest, p. 46.

controlled by the local authority.”²⁶ This “local authority” was the government in Moscow, and Petrovsky dared not come out and blame Moscow.

Stalin was clearly the reason for the unnecessary deaths of countless of Ukrainians. In 1932, R. Terekhoy, the Party’s secretary of the Kharkiv region begged Stalin to rush food supplies to Ukraine. Stalin answered in front of other high party officials, “You made up a story about hunger, you mean to frighten us, but nothing doing . . . You will write fables and morons might read them.”²⁷ Stalin was sure that the peasants, even those that had upheld the *kolhosps*, were crooks. Winston Churchill wrote in his memoirs of a meeting with Stalin: Churchill asked, “At what price was your collectivization of agriculture achieved?” Stalin answered bluntly, “It cost us ten million human lives.” To Ukraine, Stalin sent Pavel Postyshev as the new Secretary of the Ukrainian Communist Party. Postyshev was ready and willing to carry out any order.

From 1933 on, the Soviet government falsified the grain output up to 30 percent.²⁸ Koissor used Stalin’s reasons to explain the changes in the statistics:

Our comrades, including various plenipotentiaries, not being able to understand the false figures thrust upon them often became champions of the *Kurkuls* and defenders of these figures. In countless cases it has been proven that this arithmetic is purely *Kurkul* arithmetic . . .²⁹

In 1941, when the Germans invaded Ukraine, members of the Academy of Sciences in Kiev found documents in the basement of the Academy’s building, hidden there by the Communists before they ran from the Germans. They proved that the actual figures on the crop yield, compared to the given figures of the yield and population for two years and four months were enough to feed the entire na-

²⁶ Interview with Oleksy Rybalchenko by Vira Mamchur on January 14, 1983.

²⁷ Adam B. Ulam, *Stalin*, p. 344.

²⁸ Conquest, p. 47.

²⁹ Solovey, p. 359.

tion! The documents gave solid proof that the famine of 1932-33 arose from artificial means.³⁰

According to statistics, the population of Ukraine, as of December 17, 1926 was 29,042,900 people. The annual increase during 1924-27 was 2.36 percent. Thus the population for January 1, 1939 should have been 38,426,000; the actual population was 30,960,200. The missing numbered 7,465,800! During the famine there was no natural increase in population.³¹ In 1932, approximately 2,400,000 persons were deported from Ukraine to unknown areas.³² To resettle the villages a special settlement committee was formed in Moscow that brought people from other Soviet republics (basically Russia) into Ukraine. Even with the addition of land after World War II and Russian "colonists," the 1960 census was still 14.5 million people short of the expected population based on the same figures.³³

Nearly 10 percent of the rural population was killed, but the villagers suffered the heaviest losses. In 1933, 15 percent of the people of the Poltava district had died, 30 percent of the Cherkassy district.³⁴ The deaths were very noticeable in the years of 1939, 1940 and 1941. There were no primary grades in the schools because there were no children of that age.³⁵ Many villages lost 25 to 30 percent of their population; some as much as 50-66 percent. In the village of Oleshnytsya, in the Kharkiv *oblast*, out of a population of 1,500, only one person remained alive. Villages in the Starobilsk region were almost totally destroyed.³⁶

* * *

In Western Ukraine, which was not experiencing famine because they were under Polish rule, a group was ready in Lviv to send aid on July 14, 1933. However, whatever packages were sent the NKVD would send back. In August

³⁰ Chyz, p. 151.

³¹ Ibid., p. 169.

³² Manning, *Ukraine Under the Soviets*, p. 95.

³³ Kot-Samp, p. 3.

³⁴ Chyz, p. 166.

³⁵ Ibid., p. 167.

³⁶ Ibid.

Theodore Cardinal Innitzer of Vienna appealed for aid on behalf of Ukraine. Later in August the General Secretary of Congress of European Minorities published Innitzer's summary. In September, the League of Nations in Geneva took action. They referred the duty of relief to the International Red Cross, which was refused by the Soviet Union. The Soviet Red Cross also refused aid from the Ukrainian-Canadian farmers. The U.S. State Department received a memo from the United Ukrainian Organizations of U.S.A., which had documented evidence of the famine. Newspapers such as the *Manchester Guardian* (September 13, 1933), *Jewish Daily Forward* (December 27, 1933), Parisian *Le Matin* (August 30, 1933) and the *New York Times* (August 28, 1933) had eyewitness accounts. Ukrainians demonstrated in New York, Chicago, and Detroit.

House Resolution 399 was accepted by the 73rd U.S. Congress; the Resolution found the Soviet government to blame.

The government of the USSR, although fully aware of the famine in Ukraine and although having full and complete control of the entire food supplies within its borders, nevertheless failed to take relief measures... But on the contrary used the famine as a means of reducing the Ukrainian population, and destroying the Ukrainian political, cultural, and national rights...³⁷

Journalists were allowed into Ukraine after the harvest of 1933. The Soviets allowed journalists in only certain cities such as Kiev and Kharkiv that they could clean at night. Too many, including some of the most respected journalists, accepted what the government said. William Henry Chamberlain of the *Christian Science Monitor* was the first to give a detailed account.

In 1933 a French official, Errio, and his wife visited Odessa, Ukraine. The entire city was cleaned up for his visit. They found the visit rather odd. His wife was a very religious woman and insisted on attending a church service during the week. Only in a monastery would there be a church service during the week. All the monks in the mo-

³⁷ Kot-Samp, p. 4 from Dmytro Solovey, comp., *The Golgotha of Ukraine*, p. 8.

nastery were young, and did not have beards (the monks usually had beards, and Mrs. Errio knew that). Were the "monks" really monks? At the end of the trip, Errio made this comment, "All was very good, very nice, but almost everywhere, that I went, I met the same people. . ." ³⁸

The Soviet Union carefully and methodically planned the artificial famine of 1932-33. "It is perhaps the only case in history of a purely man-made famine." ³⁹ The use of famine against its own citizens demonstrates how far the Soviet Union went to protect its own interests and those of Moscow. Ukraine has been persecuted by Russia since the two kingdoms of Kiev (Ukraine) and Suzdal (Russia) split in the 12th century. This persecution still continues.

³⁸ Dr. Ivan M. Chinchenko, "Errio Never Saw the Bodies Swollen from Hunger." *Ukrainian Orthodox Church Calendar*, 1983, p. 127.

³⁹ Conquest, p. 45.

BIBLIOGRAPHY

- Bilinsky, Yaroslav. *The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1964.
- Chinchenko, Dr. Ivan M. "Errio Never Saw the Bodies Swollen from Hunger," in *The Ukrainian Orthodox Calendar*, 1983, pages 126-127. South Bound Brook: The Ukrainian Orthodox Church of the United States.
- Chyz, Martha. *Woman and Child in the Modern System of Slavery — USSR*. New York: Dobrus, 1962.
- Conquest, Robert. *The Great Terror: Stalin's Purges of the Thirties*. New York: The MacMillan Company, 1973.
- Gaucher, Roland. *Opposition in the USSR, 1917-1967*. New York: Funk and Wagnalls, 1969.
- Kapusta, Fedir. "The Early Holocaust in Europe: Collectivization and Man-Made Famine in Ukraine, 1932-33," *The Ukrainian Quarterly*, XXXVII, No. 4 (Winter, 1981), pages 369-382.
- Kostiuk, Hryhory. *Stalinist Rule in the Ukraine*. New York: Frederick A. Praeger, 1960.
- Kot-Samp, Lesia. *The Artificial Famine 1932-1982*. Ukrainian Orthodox League of the United States of America, 1982.
- Ludym, Ivan. "On the Fiftieth Anniversary of the Great Famine," *The Ukrainian Orthodox Calendar*, 1983, pages 123-126.
- Manning, Clarence A. *Twentieth Century Ukraine*. New York: Bookman Associates, 1951.
- Manning. *Ukraine Under the Soviets*. New York: Bookman Associates, 1951.
- Maynard, John. *The Russian Peasant and Other Studies*. London: Victor Gollancz Ltd., 1942.
- Solovey, Dmytro. "On the Thirtieth Anniversary of the Great Man-Made Famine," *The Ukrainian Quarterly*, XIX, Nos. 3 and 4. (Autumn and Winter, 1963), pp. 254-264 and 348-363.
- Ulam, Adam B. *Stalin*. New York: Viking Press, 1973.
- Voskobiynyk, Dr. Michael. "The Ukrainian Holocaust, "A lecture given on November 14, 1982 at the Ukrainian-American Citizens Club in New Britain, CT Interview of Oleksy Rybalchenko on January 14, 1983 in West Hartford, CT. (Interviewed by Vira Mamchur).

THE GREAT FAMINE OF 1933

Some Theological Perspectives*

PREPARED BY A. MELNYK

The time of lent presents a Christian with an opportunity to reflect upon his life, to consider sin in his life and the need for repentance. This is all done by considering the historical occurrences which gave rise to lent — the crucifixion and resurrection of Christ. And here in these two episodes in the life of Christ we have the summary of the whole panorama of history, something which speaks of God's eternal discourse with man. It is this that I wish to discuss with a particular reference to the artificial famine instigated in Ukraine in 1933.

The words that God utters to man, both in the Old Testament and in the New, are: forgiveness and promise. The God who made the world and who also made man is a God of forgiveness. Time and again, Israel sins, falls away, and each time, God forgives. Forgiveness is also at the heart of the New Testament, for Christ has come that man may be forgiven. But what does this mean — to forgive?

This is an important question because it touches on the most crucial aspect of our lives, our relationship with God. It is important for us to realize that forgiveness is always associated with suffering, with the confrontation between good and evil. How can there be forgiveness if someone hasn't been hurt? The other important aspect of forgiveness is that it is divine — whenever we forgive we imitate God. Therefore forgiveness is not something that comes easily or naturally to us but is something which always costs us something. More often than not it is something that can only occur at the expense of our pride and of our selfishness.

Forgiveness is a wonderful gift from God because it frees us from the decaying time of this world. Through

* Text of talk given before the *Ukrainian Orthodox Study Fellowship of St. Demetrius of Rostov*, Montreal, Que., April 1983.

forgiveness God tells us that the past is not frozen, that our acts of violence, of cruelty, of sin have not condemned us to an irrevocable past. Instead, God, who is not bound by the time of this fallen world, somehow, in some mysterious way, negates, cancels our transgression, our wrongdoing. But we are starkly reminded by God that if we are to be forgiven, we must also forgive, as the Lord's prayer teaches us. What does it mean to forgive? First, it does not mean to forget as if the committed wrong had not occurred — this would be as if history were not real, as if it is something which can be twisted according to our whims. No, this is not what forgiveness means, otherwise Christ's passion and crucifixion would not be necessary. A wrong that has been committed cannot be undone by us but what can be done, what can be changed are the fruits, the results of the wrongdoing. In other words, at the heart of forgiveness lies our attitude toward the perpetrator of the injustice and toward the deed of injustice. If we are consumed with anger and with a passion for revenge, then we are frozen in our past as if we were affixed before a constant replay machine. By forgiving, we break out of this repetitive cycle and we permit the positive action of forgiveness to stop the self-destruction of vengeance and hatred. At the heart of forgiveness lies the act of transfiguration, the miracle whereby good comes from evil. This is in line with what St. Paul writes: "All is good for those who love the Lord."¹ These words, which are difficult for us to assimilate and to incorporate into our lives and our deeds, display some very profound concepts. First, nothing is exempted from the care and influence of God. Second, there is an implied doctrine of synergy as applied to scripture. If we miss this point then some of the statements and promises made will appear meaningless or erroneous to us. Thus, the above statement that all will be well with those who love God flies in the face of everyday experience. Those who love God, sometimes, do not have things going smoothly for them. Instead, they are often beset by suffering and pain and abandonment. Where is the promise here? Is St. Paul not mistaken? To fully discuss this we must consider the statement under consideration in its context. In order for good to come from

¹ Rom. 8:28.

all situations, irrespective of what our common sense dictates to us, *we must love God* and this means that we must forgive, we must *actively* bring out the good from the evil that has occurred. In other words, religious knowledge is not mere objective consideration, although it has an objective component, but it unavoidably involves a subjective input in order for it to be meaningful and living. If that subjective component, which we can call faith, doing God's will, loving God, ascetic effort, etc., is not there, then we will see only darkness and incomprehension. Thus, we are active participators in our salvation, for, as the Fathers point out, although man was created without his permission, man cannot be saved unless he so wills it. We are not pawns in history, especially in salvation history, but are active partakers.

Forgiving does not mean that we excuse someone's actions because excusing is often a pretext for the insidious sin of pride. Excusing means that we are superior to the person committing the wrong. Forgiving very definitely does not mean that we ignore the wrong that has been perpetrated.

Let us now turn to an event of colossal importance in the history of the Ukrainian nation — the artificial famine of 1933 and I stress here the word artificial because this famine was not the result of some natural disaster but something that was created through the agency of man. In that year between 7 and 10 million men, women and children were murdered by the painful method of starvation. This is an event of such stupendous breadth that it is difficult to come to terms with but we Ukrainians in particular, and others, as we shall see later, cannot simply ignore it or write it off to secular interpretations of history. We must, at least, begin, a discussion on the famine and its relationship to God and to us.

Let us first consider the impact of the occurrence of the famine on us and let us begin by means of a brief political consideration of the events of the first three decades of this century. During this time, Ukraine, which had long lain captive under the Russian imperialistic regime, managed to free herself and to proclaim her short-lived independence which ended in her incorporation into the Union

of Soviet Socialist Republics. Her new-found status, as a nationally conscious state, produced a policy of Ukrainization which was perceived by Stalin as a danger, an impediment to the formation of a monolithic, single state. With the expressed aim of crushing the Ukrainian nation, Stalin proceeded with his monstrous policy of subjugating the Ukrainian people through an officially planned famine in Ukraine. This gross crime is obviously fertile ground for anger and for hatred and yet we must fight against these natural tendencies within us that come easily to us. Moreover, the occurrence of this event, builds frustration at our inability to do anything at the fact that the world so callously ignores it. In order to help us cope with all this, consider the following:

One of the most important arguments for forgiveness is that blame and responsibility cannot be so easily assigned and the famine offers us an excellent example of this. It is undeniable that it was Stalin who was most directly the cause of the famine, but history does not occur in a vacuum but is shaped by its preceding factors. In blaming we can also blame those Ukrainians who in 1917-1918 opposed the formation of the Ukrainian state and with whose help the Ukrainian republic may have endured and there would have been no famine. Or, going back in history even more, we can trace the fall of Ukraine under Russian rule because of our own dividedness and treachery and betrayal. Who is then, the most to blame? This is not a question with a simple or unequivocal answer and therefore let us not be consumed with hatred that blinds us to any good in others. Hatred is a poor and unbecoming monument to those who died in 1933. Instead, let us fully realize why the people died in 1933 — they died because they were Ukrainians and herein lies a pointer to what we should be doing. We should remember 1933 by becoming better Ukrainians by working consciously to strengthen our language, our culture, our Church, our love for each other but always guarding against the chauvinistic hatred of others. And yet we do not see this as we quarrel and bicker and prolong the tragedy of 1933. Thus, we can see that there is indeed a positive reaction possible for us and this positive stance depends solely on us. Let us preserve the memory of 1933

through those who lived during the famine — record this for posterity, publicize the event to the outside world, contribute if possible to scholarly collections of episodes, of witness accounts of that infamous year.

But a consideration of the year 1933 strictly from a secular standpoint is woefully inadequate. We must also consider the vertical vector, God. Where was He during the famine and how have our views of Him changed because of 1933?

We must realize that the USSR represents a unique phenomenon in the history of the world. For the first time a state has an explicit policy of espousing and indoctrinating atheism. So, we see that Ukraine of 1933 operates against a background in which God has already been shunted aside. But God was still there. Malcolm Muggeridge, in his reminiscences about 1933 in Kiev, recollects an occasion when he entered a Church peopled by a gaunt starving populace, a populace whose only hope was God and whose faces radiated the certainty of this conviction. And it was this striking episode that culminated in Malcolm Muggeridge's becoming a Christian many years later. But what kind of God is this who permits 1933? He is obviously not the God that *we* like to picture — a powerful ruler who overcomes His opponents merely through the sheer magnitude of His might. No, this is not the real God but the idol-god born of men's power fantasies. Instead, the Gospels offer us a far more strange sight than this — a God who is weak — He who made all hands is pinned to the cross by those hands. Faced with the mystery of God, man must abandon his notions of what is great. In fact, when God walks on this earth with man, God empties Himself of divine prerogatives. He has no "power or dominion" in this world; Christ deliberately rejected these as the temptation of the Evil One, as He rejected the temptation of miracle and bread.²

What then, is the relationship of God to the world? This in essence is the question that faces us when we consider the famine of 1933 and God. The Orthodox faith asserts, with Judaism and with the rest of Christendom,

² Matt. chapter 4.

that God created the world and upholds it. In other words, when we talk about creation, we talk about something which is made from nothing, something which is other than God. And this is the crux of the problem. Creation is something that is real, that has existence, that has, if I may so put it broadly, free will. And because of this reality of the world God takes creation seriously. We see scriptural reflections of this in the following:

a) The temptations faced by Christ in the desert revolve, to a large extent, around manipulation, in other words a magical attitude toward creation. The world can be changed at a whim — transform the rocks into bread.³

b) A second example of this is the overall thrust of miracles within the New Testament. These miracles are very different from “miracles” that occur within, let us say, fairy tales. The miracles of the Gospels point out the fallenness of the world, of processes gone awry. The miracle corrects these faults but in essence it does not violate the world. A good illustration of this is the transformation of water into wine⁴ — what takes nature longer to do, that is, transform rain into grapes which become a source of wine, Christ does in a much shortened period of time. Another example of this is Christ’s statement to his disciples not to offer physical opposition to his arrest.⁵ If I wanted it, legions of angels could be here to defend me, He says. And yet they are not called to come, so that Scripture may be fulfilled, so that the reality and objectivity of the world is once again confirmed. This partially answers the question of God’s place in our consideration of the famine of 1933. The fate of the people who died in 1933 lay, to a certain extent, in the hands of the people in power, Stalin and his cohorts. The crop produced that year was sufficient — give us this day our daily bread was answered by God, but it was evil human hands that kept the bread from reaching the mouths of the hungry.

This is not to say that the famine of 1933 has gone unnoticed before God’s eyes or is of no importance. Here

³ Matt. 4:34.

⁴ Jn. 2:7-10.

⁵ Matt. 26:53. 54.

we are dealing with hypotheses and we walk upon dangerous ground but we can still perceive some outline of God's action in world events. What has been the result of the famine? Stalin's power became more deeply ingrained; this produced mass terror and murder, not only of Ukrainians but also of Russians and others. Till this day, the Russians also live under an oppressive and terrorizing regime which limits their freedom as well as that of everyone else. Who knows if World War II would have occurred and if it did, would it have been as widespread and as devastating if there had been no famine in Ukraine? And finally, we who live in the present situation live under the threat of nuclear war, a threat which finds its roots in the anti-Ukrainian centralizing policies of Russian chauvinism. We can perceive in all this the hand of judgement of us all.

But there must be more than this in our reaction to the events of 1933. From the above discussion we have seen that God's role to creation can be described in terms not of manipulation but that of transfiguration. He brings good out of evil and we should participate with Him in this transfiguration of the world. Simone Weil tellingly comments that the strength of Christianity is that it doesn't explain away evil but it enters it and transfigures it. We fail to do this if the fruits of evil in us are hatred and anger born out of frustration. Thus, I feel that the Church should get more involved in transforming and transfiguring events such as the famine of 1933. Concretely this would mean emphasizing the following facts:

a) The responsibility for evil cannot be apportioned neatly and clearly. To a large extent, we are all guilty.⁶

b) Secondly, in spite of the fact that the famine of 1933 is an event of horrific evil, we must not permit this to overwhelm us. We must not give in to a desire for vengeance because this is not a fitting tribute to those who died. What positive aspects then can we develop? We must realize that the deaths incurred in 1933 are not meaningless, not futile, not absurd. We can, if we dare permit our-

⁶ See I. Stus' poem „Провина” in *Moloda Ukraina*, no. 319, Feb. 1983, p. 1. This is particularly telling, as Stus writes from a background of experienced injustice and persecution.

selves to be theologically creative, see the famine of 1933 as absorbing part of the evil unleashed by the Russian revolution of 1917, of absorbing the evil and oppression produced by the Russian Orthodox Church and the Russian government of the czarist period. Again, I emphasize that this does not mean that we go through a period of amnesia, forgetting even that there was a famine. No, forgiveness does not mean forgetting but it means stopping the spread of evil emanating from an evil action.

c) On the political scene, the occurrence of the famine speaks a massive answer to a question often posed by Russians — What's the difference? — implying in an overt fashion that there is no difference between Ukrainians and Russians, they are all one people. And yet, in 1933, Russian chauvinism gave an opposite answer — there is a difference, because Ukrainians were singled out and the atrocity of an artificial famine was perpetrated against them and only against them. This is one of those terrible ironies of history, of unguarded expression where truth emerges: "Let one man die so that the nation may be saved," declares Caiaphas.⁷ There is no difference between Russians and Ukrainians says the government in Moscow, except that we will differentiate between them.

Before we complete our discussion, I would like to respond to several thoughts that may have occurred to you. You may ask yourself — what does all this nationalism and national genocide and politics — what does all this have to do with theology? The answer is one given by the Archbishop of Canterbury — Runcie — anything that has to do with man and his life and relationship to man falls within the domain of Christianity. Permit me to illustrate this with a true story.

This is a story about a Lutheran pastor in Germany who could not reconcile his Christian faith with the politics of the Third Reich.⁸ This pastor had personally met Hitler, and Hitler had liked him. Hitler wanted him to go along with the state politics — the pastor refused because

⁷) Jn. 11:50.

⁸ Taken from *The Irrational Season*, by M. L'Engle, Chapter 5 (Seabury Press, N.Y., 1977), pp. 81-82.

he could not betray everything that he believed in. His wife, his children and he, himself were sent to a concentration camp from which only he emerged alive. After the war someone, remembering that this pastor had seen Hitler in person, asked — “What did Hitler look like?” He replied: “He looked like Jesus Christ.” And that is what it is like to be pure in heart and to see God. I’m not anywhere nearly there. I don’t know if I’ll ever get there, where I can see through my own sin and sham to the image of God in what I may consider the lowest of His creatures. I know that I cannot do this — therefore I must start at where I am — where I can love. Before we Ukrainians start talking about loving our enemies, let us begin with something that may be easier for us — let us love and forgive each other. This is the first step that we must take and this will be a most fitting tribute to the innocent people murdered in 1933.

Let us end with a prayer, a prayer not composed in the soft and easy conditions of our comfortable lives but in the darkness and pain of life in a concentration camp. This prayer was written on a scrap of paper and was miraculously preserved in the camp archives. Who wrote it we don’t know. Maybe it was a Jew, maybe a gypsy, or maybe even a Ukrainian. But whoever wrote it, its sentiments are so painfully holy that it eloquently expresses a most worthy prayer *from* those who were starved to death in that infamous year 1933.

“Peace to all men of *evil* will! Let there be an end to all vengeance, to all demands for punishment and retribution . . . Crimes have surpassed all measure, they can no longer be grasped by human understanding. There are too many martyrs . . . And so, weigh not their sufferings on the scales of thy justice, Lord, and lay not these sufferings to the torturers’ charge to exact a terrible reckoning from them. Pay them back in a different way! Put down in favour of the executioners, the informers, the traitors and all men of evil will, the courage, the spiritual strength of the others, their humility, their lofty dignity, their constant inner striving and invincible hope, the smile that staunched the tears, their love, their ravaged, broken hearts that remained steadfast and confident in the face of death itself, yes, even

at moments of the utmost weakness . . . Let all this, O Lord, be laid before thee for the forgiveness of sins, as a ransom for the triumph of righteousness, let the good and not the evil be taken into account! And may we remain in our enemies' memory not as their victims, not as a nightmare, not as haunting spectres, but as helpers in their striving to destroy the fury of their criminal passions. There is nothing more that we want of them. And when it is all over, grant us to live among men as men, and may peace come again to our poor earth — peace for men of goodwill and all the others . . .”¹⁰

¹⁰ Found in the archives of a German concentration camp and published in the *Suddeutsche Zeitung*.

Микола Овчаренко

РОЗУМІННЯ БІБЛІЇ

(Закінчення з „Віри й Культури” ч. 3)

6) Переклади Біблії

Хто знає англійську мову або інші, той розуміє, що неможливо дослівно перекласти і при цьому зберегти ясний точний зміст.

Біблію перекладають дослівно. (Такий переклад називається науковим). Тому в деяких місцях змісл перекладеного або темний, або викликає неправильні висновки.

В кожній мові є слова, що мають різні значення, або різні слова мають той же самий зміст.

Це сильно утруднює працю перекладачів.

Напр., складає труднощі переклад давньоєврейського слова „елеф”, яке має такі значення: тисяча, загін, родинна група, покоління. А ці слова не є рівнозначні.

Або слово „день”. В нашій мові воно має аж три значення: 1) з ранку до вечора, 2) доба, 3) невизначений час, як, прикладом, у виразі „хорони про чорний день”. Подібне і в давньоєврейській мові. Дні творіння в Біблії не можна розуміти, як наші звичайні дні, і то хоч би тому, що в сі дні творіння разом називаються д н е м (Бут. 2:4) “These are generations of the heavens and of the earth when they were created, in the *day* that the Lord made the earth and the heavens” (Це ж і в українській і інших мовах).

Отці Церкви розуміли, що то були „Божі дні”, а не наші звичайні. Св. Письмо говорить, що у Бога один день, як тисяча років, і тисяча років, як один день (Псал. 89:4; 2 Петр. 3:8).

Ось у пророка Ісаї є такий вираз: „Мій дім б у д е н а з в а н и й домом молитви” (Ісая 56:7). В Євангелії від

Матвія цей же вираз записаний: „Дім Мій — буде домом молитви” (Матв. 21:13). В слов’янській мові в Євангелії від Матвія 21:13 вжито слово „наречется”, а в Євангелії від Луки 19:46 — слово „єсть”.

Чому є деяка розбіжність в перекладах?

А тому, що в гебрейській мові слово „називатися” означає ще й „бути”.

Зазначений текст буде ясніший, коли замість „називатися” вжити „бути”.

Коли візьмемо це до уваги, то зрозуміліше буде і це пророцтво Ісаї: „Ось Діва в утробі зачне, і Сина породить, і назвеш ім’я Йому: Еммануїл” (Ісаїя 7:14). Це пророцтво в Євангелії від Матвія записане так: „Ось діва в утробі зачне, і Сина породить, і назвуть Йому Ймення Еммануїл, що в перекладі є: „З нами Бог” (Матв. 1:23). Коли замість слова „називатися” вжити „бути”, то це можна прочитати так: „Ось Діва в утробі зачне, і Сина породить, і буде з нами Бог”. Так ясніше. Та й Христос ніколи не носив власного ймення Еммануїл.

В гебрейській мові дуже часто в реченнях нема підмета. Перекладачі додавали від себе підмет. Напр., Бут. 3:11, Бут. 4:10 й ін.

В біблійній мові, особливо в Книгах пророків, часто маємо „побачити” замість „почути”, і навпаки (Біблія перекладу Митр. Іларіона. Примітка на стор. 9).

Гебрейська мова так побудована, що в ній дуже часті повторення.

Тут же вважаємо потрібним зазначити, що ми звикли, що ім’я першої людини було Адам. Але Митрополит Іларіон (Огієнко) у „Вірі й Культурі” 1966, ч. 12(156) на стор. 29-31 доводить, що адам — не власне ім’я, а родова назва — розумна тварина, людина. Він тут же пише, що серед євреїв нема і ніколи не було власного імени Адам.

Все це не стосується головного, тобто, богонадхненности.

В зв’язку з тим, що з часом міняється значення слів, дещо в Біблії при перекладі робиться неясним. Ось, напр., найголовніша Заповідь. Ми читаємо її так: „Люби Господа Бога свогого всім серцем своїм, і всією душею своєю,

і всією думкою своєю" (Матв. 22:34-37). Митрополит Іларіон (Огієнко) дає докладну аналізу перекладу цієї Заповіді на нашу мову, і, як перекладач Біблії, приходить до висновку, що цю Заповідь треба перекладати так: „Служити Господу Богу Свому всім розумом своїм, і всім життям своїм, і всім маєтком своїм!" І додає: „Реальну Божу Заповідь ми з бігом віків, через зміну значення слів, обернули в неясну і абстрактну". (Хто побажав би докладніше про це прочитати, то ця стаття Митрополита Іларіона надрукована у „Віснику", Вінніпег, 1968, ч. 18, стор. 8. Раніше вона була надрукована у „Віра й Культура").

Буває, що переклад зроблено дослівно правильно, але зміст стає інший. Напр., в Євангелії зроблено дослівно переклад з грецької мови: „Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей, та й людей так навчить, той буде найменшим у Царстві Небеснім" (Матв. 5:19). Ми розуміємо: хоч найменшим, а все-таки буде в Царстві Небеснім. Але це не так. Грецький зворот мови „буде найменшим" означає „буде викинений геть".

Кожен народ має свої особливості в розумінні деяких слів, має свої звороти мови, притаманні тільки цій мові, має свої порівняння й ін.

Щодо порівнянь

В Біблії є такі порівняння, які нам здаються недоречними і навіть неприємними.

Ось Христос порівнюється з женихом, а Церква — з невістою. (Матв. 25:1-13; Єфес. 5:20-33). Подібне порівняння Бога і віруючих в Книзі „Пісня над Піснями". Колись в Християнській Церкві дехто заперечував включення цієї Книги в число канонічних Книг. Дехто з християн і тепер думає, що не треба було б цієї Книги вважати канонічною. Але в ті часи таке порівняння було звичайним. Це порівняння знайшло відбиток в церковних піснях („Ось Жених іде опівночі..."). Це знайшло відбиток в назві „Христова невіста", яка дається дівчині, що цілком присвячує себе служінню Христу.

Неприємно вражає порівняння дня Страшного Суду зі злодієм. „День же Господень прибуде, як злодій вночі"

(2 Петр. 3:10. Подібне І Сол. 5:2). Навіть більше: в Об'явленні пишеться, що Христос прийде, немов злодій уночі (Об'явл. 3:3; 16:15).

Для нас такі порівняння неприємні, але в ті часи вони були звичайними, нормальними.

Ось ми розглянули декілька прикладів (а їх можна було б навести ще багато). Вони показують, що переклад Біблії не є така проста річ, як декому здається.

При перекладі треба ураховувати всі особливості, всі умови життя людей того часу, коли писалися Книги Біблії.

Переклади Біблії потребують приміток — роз'яснень, бо інакше можливе викривлене розуміння Біблії. Митрополит Іларіон (Огієнко) в своєму перекладі Біблії на українську мову робив деякі примітки. Більшого він не міг дати, бо то непосильна праця для однієї людини.

Давні гебреї хоч і переписували П'ятикнижжя Мойсееве підряд, але розподіляли його текст в шести колонках. Є підстави думати, що цей звичай йшов від першоджерела, написаного Мойсеєм. Пояснити, чому був поділ на шість колонок тепер ніхто не може. А він повинен був мати якесь значення. Коли б це було відомо, то, можливо, й переклади носили б інший характер.

Перший переклад Книг Старого Заповіту на грецьку мову був при Птоломії Філадельфі (284-247 р. до Р. Хр.). Це — переклад Семидесяти (точніше — 72 перекладачів) — *Septuginta*. Цей переклад був зроблений не на клясичну грецьку мову, а на, так би мовити, юдейсько-грецьку: гебрейська мова в грецькій одежі.

Існує багато різних перекладів на різні мови, але нема підстав вважати будь-який переклад за досконалий, тим більше, що нема стародавніх рукописів.

Так, російський єпископ Аверкій, проф. Православної Духовної Семінарії в США пише: „Сучасний російський переклад, зроблений в першій половині 19-го віку на російську літературну мову, в багатьох відношеннях є незадовільний” („Руководство к изучению Св. Писания Нового Завета, ч. I, Джорданвілл, США., 1954, ст. 11).

Переклади на англійську мову в дечому різняться.

Коли ми візьмемо друковані тексти Біблії, то повністю текст Старого Заповіту в перше був надрукований в 1488 р. Точність текста не була висока.

Пізніше були й інші видання.

В 1705 році в Амстердамі вийшло друком видання Св. Письма, яке під назвою *Textus Receptus* було основою багатьох видань 18-го і 19-го віків. Але й цей переклад не є задовільний.

В наш час під керівництвом Курта Аланда підготовляється друк новозавітного тексту (*Editio Major*). Сподіваються, що це буде найліпше видання, бо тут беруться до уваги всі матеріали, які відомі тепер.

Всі християни хочуть і в Церкві йде праця, щоб був найкращий, найправильніший переклад Біблії.

Чи значить це, що до Біблії та до перекладів її не може бути довір'я?

Ні, це не значить, бо богонадхненість Біблії полягає не в „букві”, а в „дусі” (2 Кор. 3:6). А „дух” зберігається в перекладах Біблії, хоч „букви” можуть і різнитися. Навіть в Св. Письмі ми це бачимо. Напр., коли в Новому Заповіті наводиться цитата зі Старого Заповіту, то вона не є дослівна, але „дух” її не міняється. Наприклад:

У пророка Михея написано: „А ти Вифлеєме — Єфрате, хоч малий ти у тисячах Юди, — із тебе Мені вийде Той, що буде Владика в Ізраїлі (Мих. 5:1). А в Євангелії від Матвія це передано такими словами: „І ти Вифлеєме, земле Юдина, не менший нічим між осадами Юдиними, бо з тебе з'явиться Вождь, що буде Він пасти народ Мій ізраїльський” (Матв. 2:6).

Або, у пророка Малахії: „Ось Я посилаю Свого Ангела, і він перед обличчям Моїм приготує дорогу” (Малах. 3:1). А в Євангелії це записано так: „Ось перед обличчя Твое посилаю Свого посланця, який перед Тобою дорогу Твою приготує” (Матв. 11:10).

Подібне і в інших текстах Нового Заповіту, взятих зі Старого Заповіту.

(Хай подумают над цим буквоїди!)

Біблія для більш ясного і розуміння потребує багатьох приміток — роз'яснень. Можна сподіватися, що в майбутньому й буде випущена така Біблія, де крім при-

міток — роз'яснень, будуть зазначені і всі розбіжності, які будуть виявлені по закінченні вивчення Кумранських рукописів.

Біблія — Велична Книга, богонадхнена Книга. Про це свідчить хоч би той факт, що вона приступна для всіх людей, всіх народів, всіх віків і задовольняє так неписьменного, як і великого вченого. Вона дає відповіді на всі питання життя. Вона є Єдина Книга, що правильно навчає, як жити на землі. Але (підкреслюємо ще раз) не треба бути буквоїдами, а треба розуміти „дух” її. Життя дуже складне. Ті суперечності, що їх знаходять критики Біблії, не є ніякими суперечностями, бо різні умови вимагають і різного поводження. (Докладніше про це буде в наступній праці автора „В Біблії нема протиприродного, нема суперечливого”).

Для правильного розуміння Біблії треба добре знати умови життя того часу, коли була написана та чи інша Книга Біблії. Недостатнє знання — і вже можливе викривлене розуміння, що й бачимо в сектах і у атеїстів.

Святі Отці Церкви, які були глибоко релігійними людьми і які жили ближче до часу, коли писалися Книги Біблії, залишили багато своїх пояснень. Тому Православна Церква надає велике значення їх пояснюванню, їх творам. Але треба пам'ятати, що вони пояснювали і писали головню для людей їхнього часу.

Чи можна сказати, що в наш час ми вже добре знаємо умови стародавнього життя?

Ні, не можемо, хоч археологія багато чого вже знала.

Треба дуже обережно підходити до розуміння того чи іншого місця в Біблії і не поспішати робити висновки, не порадившись з правдивими знавцями Біблії. А найголовніше — глибоке релігійне почуття і молитва — це є запорука правильного розуміння Біблії, „духа” Біблії.

7) П'ятикнижжя Мойсееве

З усіх Книг Біблії атеїсти особливо нападають на П'ятикнижжя Мойсееве (Книги: Буття, Вихід, Левит, Числа і Повторення Закону).

Чому?

А тому, що атеїсти безсилі пояснити монотеїзм ізраїльського народу в часі Мойсея.

Всілякими засобами вони намагаються довести, що й Мойсея не було, що П'ятикнижжя Мойсееве складене Ездрую, або невідомим священиком аж в 6-му віці до Р. Хр., тобто більше 800 років після Мойсея і що монотеїзм ізраїльського народу з'явився тільки після 6-го віку до Р. Хр.

Як доказ вони наводять таке: 1) всі народи спочатку мали многобожжя, і ізраїльський народ не міг бути винятком, 2) в Книгах Царів і у пророків не згадується про Закон Мойсея, 3) в часи Суддів і Царів не святкувалася Пасха (посилаючись на 2 Цар. 23:21-23) і ще дещо.

Ці „докази” атеїстів необґрунтовані. Коротенько покажемо це: 1) По-перше, коли 4-5 тисяч років тому у всіх народів було многобожжя, то це не значить, що воно було первісною релігією. Первісною релігією був монотеїзм, який з часом викривився і з'явилося многобожжя. Це стверджується багатьма вченими. Ось, напр., Вільгельм Шмидт в своїй книзі „Походження ідеї Бога”, яка вийшла в 1926 році, переконливо доводить, що релігія була у всіх народів світу і первісною формою її був монотеїзм.

По-друге, коли відомі нам народи давности мали многобожжя, то ненауково робити з цього висновок, що в сі народи неодмінно мали многобожжя. Наведемо такий приклад (який беремо з природи, і то навмисно): всі рідини підлягають певним фізичним законам, а от вода „поводить” себе інакше: вона має багато відхилень (аномалій), і тільки завдяки цим відхиленням можливе життя (Докладно про це буде в наступній статті). Знаючи властивості багатьох рідин, не можна робити висновок, що всі рідини (в тому числі і вода) мають такі ж самі властивості.

Цей приклад (вода) тут на місці, бо як відхилення води від загального „поводження” рідин є джерелом фізичного життя, так і відхилення (монотеїзм) ізраїльського народу від стану інших народів того часу є джерелом збереження правдивого релігійного життя. І як вода все ж є рідина, так і ізраїльський народ залишився народом свого часу. (Про схильність ізраїльського народу до многобожжя ясно свідчить Біблія.

Атеїсти пишуть, що Іегова — племенний Бог, подібно як і у інших народів були свої племенні боги. Але це не так. На самому початку Біблії в першому розділі Книги Буття ясно видно чистий монотеїзм. І цей монотеїзм проходить по всіх Книгах Біблії. Добре відомо, що народи, які мали своїх племенних богів, вважали, що існують ще інші боги у інших племен. Коли ізраїльтяни під впливом інших народів визнавали і тих богів, то пророки сильно виступали проти цього. Біблія ясно пише, що Іегова — Єдиний Бог і нема інших богів, крім Нього. Це в Біблії записано, як „Бог богів”. В Біблії пишеться „Бог отців наших”. Але треба урахувувати умови тодішнього життя і певні звороти мови.

Атеїсти посилаються на слова Біблії, що „Рахиль покрала домових божків, яких батько мав” (Бут. 31:19). Якби атеїсти глибше дослідили Біблію, то побачили б, що то були талісмани. Коли навіть в наш час є ще люди, які вірять в талісмани, то що й говорити про людей, які жили 4000 років тому.

2) Біблія пише, що в епоху Суддів і Царів був сильний занепад правдивої віри. Ось що написано в Книзі Суддів: „І Ізраїлеві сини чинили зло в Господніх очах, і служили Ваалам. І вони покинули Господа, Бога батьків своїх, що вивів їх із єгипетського краю, та й пішли за іншими богами, за богами тих народів, що були в їхніх околицях, і вклонялись їм, і гнівили Господа. І покинули вони Господа, та й служили Ваалові та Астартам... І поставив Господь суддів, і вони рятували їх від руки їхніх грабіжників. Та вони не слухалися також своїх суддів, бо блудили за іншими богами, і вклонялися їм... І бувало, як умирав той суддя, вони знову псувалися більше від своїх батьків, щоб іти за іншими богами” (Суд. 2:11-23).

Навіть у Самуїла були негідні сини (І Сам. 8:1-5); у священника Ілїї сини „не знали Господа” (І Сам. 2:11-14).

Подібне життя було і в епоху царів. Навіть атеїсти пишуть: „Ізраїльські племена підпадали сильному впливові різних ханаанських племен, що мали багату релігійну і культурну традицію... Ієровоам й інші ізраїльські царі повинні були з нею рахуватися, і тому навіть культ Іегови прийняв там ідолопоклонницький характер... Часами здавалося, що іеговізм приречений на зникнення.

В царювання Ахава та його фінікійської дружини Ієзавелі боротьба з іеговізмом прийняла кривавий характер... Цариця переслідувала і вбивала пророків Ієгови... Взагалі, коли поглянути на історію ізраїльського царства, то ми з дивуванням переконаємося, що всіх царів Біблія або обвинувачує в культі чужих богів, або мовчить про їх релігійну діяльність, що теж досить проречиста. Серед них не було ні одного вірного іеговіста, який би заслуговував прихильності складачів історичних Книг Біблії... В Юдеї також завжди був сильно поширений культ чужих богів. Вісім юдейських царів Біблія обвинувачує в ідолопоклонстві або переслідуванні жреців... Завдяки таким царям, як Аса, Йосафат, Іорам, Езекія та Йосія, релігія Мойсеева все знову й знову відроджувалася і кінець-кінцем перемогла всі інші культу. (Значить, релігія Мойсея таки була в епоху царів. Прим. М.О.)... Після вавилонського полону почалося відродження національного і релігійного життя. Було законодавство: ізолюватися від народів — сусідів. Все життя до найдрібніших деталей побуту було регламентоване докладними ритуальними правилами... Сама релігія Мойсеева ставала бездушною, втрачала свою етичну глибину. (Знову, — значить релігія Мойсеева таки була раніше і мала етичну, тобто моральну глибину. Прим. М.О.)... Пророки не мали нічого спільного з мандруючими віщунами... Це були мудреці, учителі народу, громадські і політичні діячі, виразники релігійної концепції, заснованої на принципі індивідуальної моральної відповідальності людини перед Богом... Ці духовні вожді, наставники, надхненні пророки і великі поети втілювали в собі найліпші риси юдейського народу". (Антирелігійна книга З. Косидовського „Библейские сказания", Москва, 1969, стор. 385-393.

Ця довша цитата з атеїстичної книги ясно свідчить, що релігія Мойсея в епоху царів таки була.

Звертає на себе увагу висока оцінка пророків, до яких атеїсти раніше (а дехто і тепер) ставилися зі зневагою.

Біблія пише, що цар Давид добре знав про Мойсеїв Закон. Він наказує своєму синові Соломону: „І будеш ти стерегти накази Господа, Бога свого, щоб ходити Його дорогами, щоб стерегти постанови Його, заповіді Його,

та устами Його і свідчення Його, як писано в Мойсеєвім Законі” (1 Цар. 2:1-4).

Значить Закон Мойсея був за часів царів. Тільки він вже не мав авторитету. Та й як він міг бути авторитетом, коли люди навіть перестали вірити в правдивого Бога?

Тому пророки головну увагу звертали на навернення людей до правдивого Бога.

Ми бачимо, що критики Біблії пишуть неправду, що Закона Мойсея ще не було в епоху царів (а значить і пророків).

3) Критики Біблії звертають особливу увагу на те, що „не справлялася ця Пасха від днів суддів, що судили Ізраїля, по всі дні царів Ізраїлевих та царів Юдиних. І тільки вісімнадцятого року царя Йосії справлялася Пасха для Господа в Єрусалимі” (2 Цар. 23:22-23). В попередньому 21-му вірші написано: „І наказав цар усьому народові, говорячи: Справте Пасху для Господа, вашого Бога, як написано в оцій Книзі Закону. (Підкр. М.О.).

Ясніше про це сказано у 2-ій Книзі Хронік (35:1-18), де у 18-му вірші написано: „І не справлялась Пасха, як ця, в Ізраїлі від днів пророка Самуїла, а всі Ізраїлеві царі не справляли такої, як ця Пасха, що справив Йосія” (Підкр. М.О.).

Критики Біблії кажуть, що якби був Закон Мойсея, то неможливо, щоб такий довгий період (суддів і царів) не справлялася Пасха.

Але вже говорилося про великий занепад правдивої віри в епоху суддів і царів. Навіть в самому Єрусалимському храмі було ідолопоклонство (2 Цар. 23:6-7; Езек. 8-ий розділ).

Коли уважно прочитати Біблію, то видно, що не справлялося такої, як ця Пасха, тобто такої Пасхи, як написано в Книзі Закону. Пасха святкувалася, але, так би мовити, приватно. Біблія пише, що священики пагірків не входили до Господнього жертівника в Єрусалимі, а святкували Пасху тільки „серед своїх братів” (2 Цар. 23:9).

Навіть критик Біблії В. М. Л. де Ветте пише, що нема підстав твердити, що взагалі Пасха не справлялася. Він

пише, що, можливо, Йосія справив Пасху тільки повністю, як написано в Законі Мойсея („Происхождение Библии”. Москва, 1964, ст. 293-194).

Ось Біблія пише, що такий надзвичайно важливий закон, як закон обрізання, не виконувався на протязі 40 років ще при Мойсеї. При мандруванні в пустині ізраїльтяни час від часу спинялися (Вих. 15:27; 17:1; 19:2; й ін.), а тому могли виконувати обрізання, тим більше, що обрізували немовлят. І вже при Ісусі Навині були обрізані всі (Іс. Нав. 5:2-7). (В перекладі Старого Заповіту на грецьку мову — Семидесяти — добавлено, що в гробницю Ісуса Навина поклали кам'яні ножі, якими обрізували ізраїльський народ при Ісусі Навині. Знаменно — в 1870 році в одній з могильних печер того району, де поховано Ісуса Навина, була знайдена велика кількість кам'яних ножів).

І коли виконання такого важливого закону, як обрізання, було відкладено аж на 40 років, то нема дивного, що по в не святкування Пасхи спочатку відкладали, а потім і занехали. Тут же, до речі, скажемо, що Ісус Навин справляв Пасху (Іс. Нави. 5:10). Значить, Закон Мойсея тоді вже був.

Як бачимо, і в цьому питанні, питанні святкування Пасхи, атеїсти не мають підстав для заперечення існування Закону Мойсея ще до епохи суддів і царів.

Треба зазначити ще один момент. Критики Біблії колись (а дехто з них і тепер) надавали велике значення тому, що в Біблії ті самі люди називаються різними іменами. Вони вважали (а дехто і тепер вважає), що це свідчить про недостовірність Біблії. Але більш глибоке вивчення життя стародавніх народів, зокрема ізраїльського, виявило, що у східних народів одна і та ж особа мала декілька імен. Напр., в Біблії: Аврам — Авраам; Яків — Ізраїль. Та й в Новому Заповіті: Симон — Петро (Кифа) й ін.

Більша частина сучасних критиків вже не надають цьому будьякого значення („Происхождение религии”. Сборник. Москва, 1964, ст. 155-156).

Критики Біблії для знецінення П'ятикнижжя Мойсея (і взагалі Біблії) використовують деякі місця в П'ятикнижжі (Біблії), що викликають певні труднощі в розумін-

ні їх. Але вже говорилося, чим головню пояснюються труднощі. Церква по мірі все глибшого дослідження під дією Св. Духа переборє їх, бо Дух Божий діяв, діє і буде вічно діяти в Церкві. Вже наводилися слова Митрополита Іларіона (Огієнка), що творча праця в Церкві непокінчена. (З приводу цього в кінці статті ще дещо скажемо).

Щодо існування самого Мойсея, то між критиками Біблії нема однієї думки. Одні кажуть, що Мойсей не історична особа, а міт, а інші не погоджуються з цим і вважають, що Мойсей дійсно існував і був організатором ізраїльського народу і першим законодавцем. Наведемо декілька висловів цих інших критиків Біблії. Нехай самі критики Біблії свідчать про реальність Мойсея.

Атеїст З. Косидовський в „Библейские сказания”. Москва, 1969, на стор. 182 пише: „Нам здається, що можна все-таки вважати фактом найбільш ймовірним, що дійсно існувала людина на ім'я Мойсей, який вивів ізраїльтян з єгипетської неволі”.

А ось вислови критиків Біблії з антирелігійного Збірника „Происхождение Библии”, Москва, 1964:

Н. М. Никольський пише: „Нема нічого неприродного в тому, що Мойсей був законодавцем і що його закони були забуті після здобуття землі Ханаана і зміни кочового побуту на осілий” (ст. 477).

Ю. Велльгаузен пише: „Епоха Мойсея завжди розглядається, як час утворення Ізраїля... Утворення Ізраїля повинно було відбутися на основі якогось епохального документа” (ст. 427).

Е. Рейс з приводу історичности Мойсея пише: „Коли не припустити того, що колись тут був даний перший і сильний поштовх, то дальшу історію (Ізраїля) взагалі важко буде зрозуміти” (ст. 356).

Деякі критики Біблії пишуть, що П'ятикнижжя Мойсееве складене Ездрую або невідомим священиком і що першою була складена Книга Повторення Закону.

Але вже одне те, що самаряни мали таке ж П'ятикнижжя Мойсееве, яке було у юдеїв, свідчить, що П'ятикнижжя існувало набагато раніше Ездри. Воно існувало ще до поділу царства на Юдейське та Ізраїльське (975 р. до Хр.). Пізніше самаряни не могли його взяти у юдеїв, бо між

ними була сильна ворожнеча, така ворожнеча, що юдеї заборонили самарянам брати будь-яку участь в будові другого Єрусалимського храму. А ця будова була за часів Ездри. Коли б Ездра склав П'ятикнижжя, то самаряни не прийняли б його.

Деякі атеїсти, ґрунтуючись на цих словах Біблії: „І прибув один з священників, яких вигнали з Самарії, й осівся в Бет-Елі, і він навчав їх, як мають боятися Господа” (2 Цар. 17:28), — говорять, що П'ятикнижжя склав цей невідомий священник. Але це ще більш неможливе, бо він повинен був мати дуже великий авторитет, а його навіть імені нема. Це був звичайний священник — проповідник.

Навіть критик Біблії В. М. А. де Ветте пише: „Мова і весь характер П'ятикнижжя не дозволяє думати про більш пізнє його складання” (Происхождение Библии. Москва, 1964, ст. 277. Дальші цитати з цієї ж книги).

Критик Біблії К. Г. Граф пише: „Всюди відчувається, що оповідання Книги Чисел було першоджерелом. З деяких текстів видно, що автор Повторення Закону ясно уявляв собі його не тільки за змістом, але й за формою і не боявся бути неточним” (Стор. 328).

Радянський історик, атеїст Н. М. Никольський пише: „Ездра, мабуть, з допомогою своїх колег зібрав і зредагував усі попередні закони (підкр. М.О.), які уціліли по розгромі Єрусалиму, і склав, таким чином, Книгу Закона Мойсея” (стор. 496).

Інший радянський історик, видний атеїст А. Б. Ранович пише, що „складачі історичних книг компілювали (тобто не вигадували, а збирали в одне. Прим. М.О.) більш старіші труди” (ст. 504).

Ось ми коротенько розглянули (бо на більше не дозволяють розміри цієї статті) питання П'ятикнижжя Мойсеевого, і бачимо, що для заперечення історичності Мойсея і його законодавства у критиків Біблії нема достатніх підстав.

Можна говорити і досліджувати питання „букви” П'ятикнижжя Мойсеевого, але не можна заперечувати реальність існування Мойсея та його законодавства, не можна заперечувати „дух” П'ятикнижжя.

8) Вибраність ізраїльського народу

Біблія пише, що ізраїльський народ вибраний Богом.

З приводу цього існують різні погляди: 1) Одні кажуть, що Бог вибрав ізраїльський народ, як ліпший серед інших народів, 2) інші говорять, що тому, що він гірший від інших народів, 3) ще інші говорять, що він не є вибраний Богом, а так сам себе називає, щоб піднестися над іншими народами.

Чи дійсно ізраїльський народ вибраний Богом? Якщо так, то чому?

Що ізраїльський народ вибраний Богом, про це свідчить Св. Письмо (Нема потреби наводити тексти).

Навіть атеїсти, не хочачи, це стверджують. Так, атеїст З. Косидовський в книзі, про яку вже говорилося, розглядаючи сильні впливи поганських народів на ізраїльтян, питає: „Яким чудом в таких умовах збереглася Мойсеева релігія?” (стор. 246). Інший критик Біблії Ю. Велл-гаузен пише: „Коли ізраїльтяни осіли в Палестині, вони знайшли там населення, що переважало їх і чисельністю, і культурою, і вони його не знищили, а поступово увібрали в себе. Процесу змішування допомагали спорідненість раси і спільність мови; скільки б переможці не сприйняли від переможених, хананеянами вони не стали, а, навпаки, перетворили останніх в ізраїльтян. Не дивлячись на їх меншу чисельність і більш низьку культуру, ізраїльтяни зберегли свою самобутність, при цьому без допомоги будь-якої зовнішньої організації. Таким чином, внутрішня єдність існувала задовго до того, як вона виявилася в політичній єдності духа. Вона існувала від епохи Мойсея, якого розглядають, як основника цієї єдності. Грунт, на якому у всі часи стояла єдність духа Ізраїля, була віра в те, що Іегова — Бог Ізраїля, а Ізраїль — народ Іегови. Мойсей не вигадав цієї віри, але допомагав, щоб вона стала фундаментом нації та її історії” („Происхождение Библии”. Москва, 1964, стор. 427-428).

А от на питання: Чому Бог вибрав ізраїльський народ? — трудно дати відповідь, бо ми не знаємо плянів Бога. А що, коли б Бог вибрав греків, чи римлян, чи якийсь народ? То знову повстало б питання: Чому цей народ, а не інший?

Чи був ізраїльський народ ліпший від усіх інших народів? На основі Біблії навряд чи це можна сказати. Це був народ буйний, твердоший (Вих. 32:9; Повт. Зак. 9:5-6). Для нього м'ясо та часник в єгипетській неволі були дорожче свободи (Числ. 14:1-10; 11:4-6). Він бунтував проти Мойсея, проти Бога (Числ. 16:1-3; 17:6-15; 21:5-6). Вже говорилося, що народ часто забував правдивого Бога. А який був сильний занепад віри в правдивого Бога в епоху суддів і царів! Господь хотів знищити весь народ, а від Мойсея вивести новий народ (Вих. 32:9-10; Числ. 14:11-12).

Це сильне свідчення Старого Заповіту, що ізраїльський народ не був ліпший від інших народів.

Крім цього, занадто підносити один якийсь народ — це ставати на ґрунт нацизму. А що таке нацизм, всі ми дуже добре знаємо (Згадаймо Гітлера).

Чи був ізраїльський народ найгірший від усіх народів?

Ні, і цього сказати не можна. Такі особи, як Авраам, Мойсей, пророки і Апостоли високо стоять понад ліпшими людьми інших народів.

Ми не можемо дати точної відповіді, чому Бог вибрав ізраїльський народ. Тут можна тільки висловлювати свої думки, припущення.

Одне ясно: Бог вибрав ізраїльський народ, щоб з нього тілом народився Син Божий — Ісус Христос.

Бог, не відбираючи свободи, давав можливість ізраїльському народові високо піднятися в моральному відношенні.

Мойсей в Повторенні Закону пише: „Господь поставить тебе Собі за святий народ, як присягнув був тобі, коли ти будеш додержуватися Заповідей Господа, Бога твого, і підеш дорогами Його. І побачать усі народи землі, що Господнє Ім'я кличеться на тобі, — і будуть боятися тебе” (28:9-10). „Та станеться, коли не будеш слухатися голосу Господа, Бога свого, щоб додержувати виконання всіх Його Заповідей та постанов Його, що я сьогодні наказую тобі, то прийдуть на тебе всі оці прокляття, і досягнуть тебе: Проклятий ти в місті, і проклятий ти, в полі!... Проклятий ти у вході своїм, і проклятий

ти у виході своїм!... І розпорошить тебе Господь серед усіх народів від кінця землі й аж до кінця землі..." (28:15-69).

Ізраїльський народ не став ліпшим від інших народів в моральному відношенні, про що свідчить Старий Заповіт. Свідчить про це і Сам Христос в притчі про Милосердного самарянина (Луки 10:10-37), а при сціленні слуги римського сотника сказав: „В Ізраїлі не знайшов Я такої віри” (Матв. 8:5-13). Ще: Матв. 21:43 й ін. Христос говорить, що інші народи замість ізраїльтян займуть місце в Царстві Небеснім (Матв. 8:11-12; 22:1-9 й ін.).

З пришествям на землю Христа вибраність ізраїльського народу закінчилася, бо Син Божий вже прийняв тіло від цього народу. Христос посилає Апостолів проповідувати в сім народам (Матв. 28:19). Св. Ап. Павло пише: „Нема ані геллена, ані юдея, обрізання та необрізання, варвара, скита, раба, вільного, — але все та у всьому Христос” (Кол. 3:11).

9) Ставлення атеїстів до Біблії

Взагалі атеїсти ставляться до Біблії негативно. Всі вони вважають, що Біблія є виключно людським твором.

Коли раніше (а дехто і тепер) атеїсти вважали Біблію книгою, що не заслуговує уваги, то тепер з розвитком науки стали дивитися інакше.

Ми тут зазначимо тільки зміни в ставленні атеїстів до Біблії.

Критика Біблії почалася, порівнюючи, не так давно. Одні пов'язують її з іменем Спінози (1670 р.), а інші — з іменем Ж. Астриюка (1753 р.). Особливо сильний напад на Біблію почався в минулому столітті, який продовжується і тепер.

Критики Біблії заявляли, що Біблія — це збірник казок, що вона містить в собі абсурдне, що всі чуда Біблії вигадані, що не могли бути „чудовища великі”, про які пише Біблія, бо, мовляв, це суперечить дарвінізму і т.д., і т.п.

Але досягнення науки поступово „оходжують” критиків Біблії. Тепер науково встановлено, що біблійні чу-

десні події не вигадка (тепер атеїсти пояснюють їх, як звичайні природні події); кістяки „чудовищ великих” є тепер в музеях майже всіх країн світу, й ін. (Докладніше про це буде в наступній статті).

В наш час атеїсти вже обережніші у висловах.

Атеїсти поділилися на дві групи, що їх називають школами: мітологічна і історична. Мітологічна школа, стоячи на позиції атеїстів минулих століть, дуже багато чого в Біблії вважає тільки мітом, а історична школа, маючи сучасні наукові підстави, дивиться інакше.

Коли раніше атеїсти заявляли, що Біблії взагалі не можна вірити, то тепер вже пишуть таке: „Чи можна вірити Біблії? Після розкопок Вавилону та Ніневії, міст, про які оповідає Біблія, вчені стали з більшим довір'ям ставитися до її оповідань”. („Знання — Сила”. Москва, 1966, ч. 3, ст. 23).

Радянський історик, атеїст А. Б. Ранович пише: „Наблизено з середини 9-го віку історія царів Ізраїля, а потім і Юдеї, що записана в 1-ій та 2-ій Книзі Царів, отримує підтвердження і певні поправки з сторонніх безспірних джерел” („Происхождение Библии”. Москва, 1964, ст. 516).

В 1969 році в Москві вийшла антирелігійна книга російською мовою Зенона Косидовського „Библейские сказания”. Тираж її 200 тисяч. Це значить, що вона призначена для широкого розповсюдження, і це значить, що вона містить „офіційні” погляди провідних сучасних атеїстів. Цитати з цієї книги вже наводились. Наведемо ще з неї дуже цікаві висловлювання:

„Підо впливом наукових відкриттів ми стали дивитися на Біблію іншими очима і, на наше здивування, виявили, що вона є один з шедеврів світової літератури, твором реалістичним, в якому кипить і переливається через край дійсне життя. Просто важко повірити, що цей калейдоскоп сказань, повних пластики, духу та кольориту, а також людських образів з тіла та крові, міг виникнути в дуже далекому минулому і проіснувати до нашого часу... Зміст Біблії такий багатий, як багате саме життя” (Стор. 13, 14. Підкр. М.О.).

Колись (в половині 18-го віку) атеїст Вольтер писав, що Біблія через 100 років буде забутою книгою на по-

лицях музеїв. А теперішній атеїст (через 200 років) пише, що Біблія — шедевр світової літератури. Погляд, як бачимо, протилежний. Значить Біблія не обезцінюється, як хотіли б атеїсти, а, навпаки, цінність її підноситься все вище й вище. Правда, ми — християни і атеїсти цінність Біблії бачимо не в тому самому, але тут важливий самий факт цінності Біблії.

Мітологічна школа (атеїстів) твердить, що Авраама, Лота, Ісаака, Якова й ін., як окремих осіб, не існувало; що це були назви племен. Життя ж цих осіб вигадав Ездра, а може хтось інший, аж в 6-му віці до Р.Хр. (тобто майже через 1500 років від часу життя цих осіб).

З приводу цього питання атеїст З. Косидовський пише: „В біблійних сказаннях читача особливо вражають яскраві та виразні характеристики патріархів. Кожен образ індивідуальний і дивно реалістичний. Як не схожі один на одного Авраам, Лот, Ісаак, Яків! Які переконливі в своїй жіночості Сара, Ревекка, Рахіль або нещасна Агар!... Біблія, немов чудом уціліла скалка живого життя віддалених епох... Міркування тих вчених, які не визнають самого факту існування патріархів, позбавлені ґрунту... Зовсім виключене, щоб всі деталі, що з такою достовірністю відбудовували життя давніших епох, вигадали жреці, що жили в 6-му віці до нашої ери, тобто в зовсім інших соціальних і побутових умовах. Це було б не під силу навіть талановитому письменникові. Жреці, дещо змінюючи тексти, внесли в них деякі недовладності, але їх, порівнюючи, небагато” (стор. 75-76).

Він пише: „Сучасна наука стала більш обережна у висноженні вироку існування тих чи інших осіб в давній історії, бо вона виявила на дні багатьох легенд та мітів багатющі поклади правдивих подій” (стор. 147-148).

„Авраам двічі посилав Сару в гареми чужих царів, кажучи, що вона його сестра. Це зовсім не свідчить, як думали раніше, про викривлені моральні поняття давніх євреїв, бо це тоді було нормальним явищем (стор. 80).

(До речі, фактично Сара була сестра Авраама, бо батько у них був один, тільки різні матері — прим. М.О.).

На стор. 71 він пише: „Не підлягає сумніву, що жреці були не оригінальними авторами (Книг Біблії — прим. М.О.), а тільки компіляторами (збирали в одне вже іс-

нуюче — прим. М.О.) та редакторами більш давніх текстів”.

На ст. 394 він пише: „Завдяки науковим відкриттям вдалося не тільки з'ясувати причинові зв'язки багатьох біблійних сказань, але й встановити, що ці відомості, як правило, достовірні”.

На стор. 12 пише: „Дослідники довели, що за цими мітами — чудесний перехід через Червоне море, чудо з манною небесною, чудо зупинки течії річки Йордан й ін. — приховуються факти цілком природні, але перетворені людською фантазією на протязі віків в надприродні”.

На стор. 13 пише: „Вже знайдено більшість міст, назви яких ми раніше знали тільки з Біблії. В руїнах цих міст знайдено підтвердження правдивості ряду фактів, що згадуються в Біблії, в тому числі знайдені незаперечливі докази загарбницької політики Ісуса Навина, рештки будівель часів Саула, Давида і Соломона... Єгипетські, асирійські, халдейські та перські написи та документи дозволили нам встановити, що не все в Біблії легенда та фантазія, що є в ній окремі історично достовірні факти”.

На стор. 224 він пише про підтвердження слів Біблії (Іс. Нав. 10:2); на стор. 259 — підтвердження I Сам. 13:19-22.

А особливо цікаве його висловлювання на стор. 394: „Археологічні відкриття, зроблені в Єгипті та Месопотамії, дивно стверджують точність і достовірність зазначених раніше біблійних текстів. Цих відкриттів так багато, що всі їх перелічити не можливо”. (Підкр. М.О.).

Достовірність Біблії він же підтверджує цими словами: „Дивує реалізм, з яким складачі Біблії змалювали темні, непривабливі сторони характеру Давида, не дивлячись на те, що він, як вірний слуга жреців, був їх улюбленим героєм” (ст. 329).

Здається, що все це пише безсторонній дослідувач, але З. Косидовський атеїст, запеклий атеїст, атеїст сучасний, який примушений ураховувати досягнення науки.

Ці висловлювання атеїста свідчать, що наукові досягнення не заперечують, а, навпаки, стверджують правдивість біблійних оповідань.

Ми бачимо, що з кожним досягненням науки все більше й більше стверджується правдивість Біблії, правдивість, без сумніву, в питаннях приступних для пізнання людським розумом, бо питання суто релігійні виходять за межі компетенції науки.

Що знаменно: тільки ствердження. Це дає підставу твердити, що й інше в Біблії, що сьогодні здається неясним чи неможливим, з дальшим розвитком науки буде також стверджено. Досить порівняти, що писали критики Біблії в минулому і що пишуть тепер.

Чому ж тоді кількість атеїстів не зменшується?

Причин для цього є декілька, і однією з них є та, що вони особливу увагу звертають на б у к в у Біблії, а не на д у х її. Правда, критики Біблії поділяють критику на „нижчу” і „вищу”, але фактично критикують „букву” Біблії.

Недаремно Св. Ап. Павло пише, що б у к в а в б и в а є.

Так, „буква” або вбиває віру, або робить фанатиком. Але фанатик — ненормальна людина; в сутності — фанатик є духово вбита людина.

Господь Ісус Христос — зразок нам. А в Ньому ми не бачимо ні фанатизму, ні буквоїдства.

Ще раз підкреслюємо слова Св. Ап. Павла, що б у к в а в б и в а є. Це дуже сильні слова. І при дослідженні Біблії ніколи не треба забувати їх.

10) Закінчення

Тема „Розуміння Біблії” — надзвичайно велика. Ця стаття — це, так би мовити, вступ в розуміння Біблії. Як продовження, потрібні ще такі статті: 1) В Біблії нема протиприродного, нема суперечливого, 2) Особа Ісуса Христа, 3) Досконалість Христової Науки.

В наш час атеїзм сильно наступає; він є „воюючий”. Щоб дати спротив йому, треба мати тверді основи для віри (Лук. 1:1-4; 1 Петр. 3:15).

Ми маємо добрі пояснення Біблії. Відкидати їх, без сумніву, не можна, але не можна і урівнювати їх зі Св. Письмом — Біблією. Треба пам’ятати, що традиційні по-

яснення, які ми маємо, давалися людям того часу відповідно до їх розвитку. Сам Христос говорить, що людям дається стільки, скільки вони можуть „знести” (Ів. 16:12).

Треба розрізняти догмати віри від вчення, що не має сили догмата, де можуть бути і різні думки (I Кор. 11:19).

Та й щодо догматів. Митрополит Іларіон (Огієнко) писав: „Не можна виключати можливості й повстання нового розуміння Догматів, ширшого й глибшого” (Поділ Єдиної Христової Церкви. Вінніпег. 1953, ст. 350-351).

Це є відповідь тим, які думають, що ми вже все знаємо і тому, мовляв, нема потреби більш глибшого вивчення Біблії.

Іван Франко

ЯКБИ ТИ ЗНАВ

Якби ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює — якби ти знав оце!
Ти, певно б, поуз болю і розпуки,
Заціпивши уста, безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки, —
Якби ти знав!

Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить, і поганить,
І троїть на весь вік — якби ти знав оце-
Ти б злість свою, неначе пса гризького,
У найтемніший кут душі загнав,
Потіх не маючи та співчуття палкого,
Ти б хоч докором не ранив нікого, —
Якби ти знав-

Якби ти знав, як много горя криється
У масках радості, байдужості і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізьми.
Ти б зір і слух свій наострив любов'ю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власною змивав би кров'ю
І зрозумів весь жах в людському безголов'ю, —
Якби ти знав.

Якби ти знав! Та се знання предавне
Дідчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя.
Як той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх, плачучих, скорбних, вбогих:
„Не бійтеся! Се я!”

Степан Ярмусь

ДО ПРОБЛЕМИ ХВОРІННЯ Й УМИРАННЯ*

З уваги на те, що феномен хворіння й умирання — це неминучі факти нашого життя, і то такі, яких не можна ігнорувати, — в даній статті застанемось над проблемою захворіння, перебування людини в лікарні, над різними аспектами її потреб та над впливом захворіння на інших членів родини. Ознайомившись коротенько з цими проблемами, перейдемо до проблеми самого умирання, до смерті людини та до впливу смерті на рідню помершого. Повторяємо, що це такі факти життя, яких не можна ігнорувати ані з точки погляду християнської релігії, ані з точки погляду модерної психології. Тому-то нам треба ознайомитися з цими проблемами хоч коротенько і то тільки схематично, — ознайомитися з найголовнішим. Отже почнемо від найпершого:

1. ЗАХВОРІННЯ І ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ХВОРОЇ ЛЮДИНИ

У нашій ситуації, у випадкові кожного поважного захворіння, хвору людину віддається до лікарні. Обидва моменти: хвороба і факт відходу людини до лікарні мають великий вплив на духовний стан людини, і добре було б, коли б родина й суспільство були про це трохи краще поінформовані. Бо людина в лікарні зазнає певних змін, які сильно пригноблюють її. Тому-то члени родини хворого та друзі його повинні бути свідомі слідуючого:

(а) Людина в лікарні, переживаючи сам факт недуги, попадає в стан опорожнення із свого звичайного ста-

* Головні думки статті „До проблеми хворіння й умирання” становили зміст двох доповідей виголошених автором на Конференції Духовенства Середньої Єпархії УГПЦеркви в Канаді, що відбулася в Колегії Св. Андрея в Вінніпезі 12 травня 1977 року, та в Домі Св. Родини в Вінніпезі, 18 жовтня 1977 року.

тусу, із своїх посілостей, вона попадає в психічний регрес, часто дуже легко іритується, стає плаксивою, а то й агресивною.

(б) Людина в лікарні попадає в стан ізоляції й обмеження щодо простору й руху, вигідних предметів, розважових засобів тощо.

(в) Позбавлення свободи руху, приречення до одного місця часто приводять людину до того, що вона починає сумувати, вважати своє життя безвартісним і т. ін.

(г) Людина в лікарні дуже часто попадає в стан тривоги щодо свого майбутнього, вона хоче знати, що з нею має статися. (Про це і про стан недуги хвору людину інформує лікар).

(г) Людина в лікарні дуже часто попадає в стан самотвідчуження, коли то вважає, що боліюче місце їй не належить (воно „не моє”), болю вона часом зовсім не відчуває. (В цьому стані буває й таке, що в людини, наприклад, відрізана нога, але її далі болить нагнітка, свербить стопа і т. ін.).

(д) Людина в лікарні втрачує контроль над собою, а здається повно на волю інших: лікарів, медсестер тощо. Це сильно впливає на посилення туги й журби, що людина може залишитися такою безпомічною на ціле життя.

Це психологічний стан захворілої людини, що попала до лікарні, і ми повинні бути свідомі цього стану. Така свідомість допоможе нам краще людину розуміти і бути помічними для неї.

2. ДУХОВІ ПОТРЕБИ ХВОРОЇ ЛЮДИНИ

Людина в лікарні — це людина з якимись фізичними вадами й потребами, і тільки про те (про фізичне) в лікарні дбають. Медицина звертає увагу на недугу, на вади людини, а не на її духові потреби — такі, як потреба любови, співчуття, розуміння, духового підсилення тощо. В лікарні людина звичайно має такі духові потреби:

(а) Відчуття своєї гідності: кажемо, що медицина звертає увагу на фізичні вади людини, а не дуже дбає про збереження у хворої людини почуття самовартости, гід-

ности, повної своєї людськості, бо медицина до того не приготована. Лікарня тепер, а особливо велика лікарня, — це своєрідна індустрія, яка управляється всякими механічними силами. Мало-хто з медичного персоналу зберігає там якості людяности; там людина механізується. Тому-то, найкращим контактом хворої людини із зовнішнім світом часто стає добрий друг, душпастир, — особливо якщо він цю ситуацію знає, а потреби хворої людини розуміє.

(б) Людина в лікарні, навіть невіруюча людина, дуже часто дивиться на свою недугу як на заслужену кару від Бога. Віруючі люди часом говорять про це відкрито, невіруючі прикривають це почування поверховною веселістю, жартівливістю тощо. Добре, коли відвідувачі про це знають і мають на це відкриті очі.

(в) Людина в лікарні — безрадна, тому дуже часто відчуває потребу бути творчою, вона хоче щось робити. Навіть хвора людина хоче відчувати, що вона робить якусь контрибуцію в життя, в свою долю, в своє оточення. Це — дуже важливе, бо це залишає людині певну ціль — резон до існування, а втім — для видужання.

(г) Хвора людина — чи то вона вдома, чи в лікарні — потребує вияву любови, і то любови з персонального контакту. Коли чуємо від хворого завваги: „Та кому я вже потрібний . . .” — це ознака, що людина почувається осамітненою, ніби нікому вже непотрібною. Це і страх, і жаль з того приводу, що людина може бути забута. Виявлення до хворого любови — це ознака, що ним ще хтось дорожить, що він ще комусь потрібний. Тут дуже велику допоміжну роль може виконувати священник. Дуже часто тільки сама безмовна присутність священника біля хворого має велике значення.

(г) Людина хвора не хоче бути залишеною насамоті; вона хоче людської присутності. Тому відвідини хворого мають таке велике значення, бо відвідувач не раз залишається самотнім зв'язком для хворого із зовнішнім світом. Так хворі дивляться і на священника. Він символ зовнішності, якої хворі позбавлені. Лікар при хворому — символ недуги; священник при його ліжку — символ людяности, символ Духа Любови.

(д) Хвора людина дуже часто впадає в почуття безцільності, вона затрачує сенс життя. Вона часто ставить трудне питання: „Чому це зо мною сталося?” Така реакція настає особливо в ситуації якоїсь трагедії. І блаженний той, хто знає як допомогти такій нещасній людині примиритися з фактом нещастя та добачити сенс життя, навіть в її безрадному положенні. Згадана реакція — зрозуміла. Коли вся структура, яка утримує людське життя валиться, коли всі пляни руйнуються, — тоді може настати втрата сенсу життя. Це стається перед поважною операцією і дуже добре, коли в цей час біля хворого стоїть хтось близький, вирозумілий друг, душпастир.

(е) Потреба відчуття відзискання контролю над собою — це ще одна важлива проблема й потреба хворої людини. Але стається і так, що хворі люди, які задовго сполюгали на інших, — не хочуть відзискувати контролю над собою. Це люди, які готові протестувати проти життя. Вони скоро вмирають. В такій ситуації людині допомогти тяжко, але не неможливо. Тепер добре душпастирство може зарядити і в цій ситуації.

(є) Крім усіх вищезгаданих духових потреб хворої людини, є ще потреби чисто релігійні, і з тими потребами найкраще обізнаний кожний священик і він знає, як їх заспокоювати.

3. ХВОРА ЛЮДИНА І Ї РОДИНА

Кожне захворюння одиниці має більший чи менший вплив на всю родину. І майже кожне занедужання має три фази свого розвитку:

(а) Перехід від здоров'я до недуги. Людина проти недуги бореться, — хоче затримати попередній стан і статус. Посторонні люди також сподіюються від занедужуючого того самого, що він проявляв раніше, але він нездухає.

(б) Тоді ставиться діагнозу, — пізнається недугу, а для недужого робиться спеціальне місце. Всі пристосовуються до недуги одного, в родині настає певна зміна ролі кожного члена її. Це — фаза лікування. Коли вона затяжна, — ще раз відбувається переміна ролі членів ро-

дини і їхніх стосунків; система родини далі перетасовується, члени родини далі міняють ролі, в яких для хворого поволі не стає місця. І буває, що довго хворіюча людина, коли повертається додому, — не знаходить для себе старого місця. Здорові члени родини встановили нові родинні стосунки. Повертаюча до здоров'я людина часом не знаходить для себе присвоєного місця... і тоді

(г) настає третя стадія, в якій є дві можливості для недужого: або прискорений процес повного виздоровлення, або прискорений процес умирання. При надії на виздоровлення, ролі членів родини знову міняються: від хворого поволі очікується його попередніх функцій і контрибуцій в родинне життя; гра ролі припинюється, увага до хворого зменшується, відвідування рідшають, і недужий займає своє місце в системі родини.

Специфічні недуги мають специфічне значення, і такі ж наслідки. Буває, що недуга змінює родину; але буває і таке, що родина своїм відношенням впливає на недугу, тобто — посилює її. Буває і так, що захворювання в родині відбивається на родині позитивно, — це переважно при захворюванні дітей. Але буває й інакше: така недуга, як алкоголізм, — родина може його посилювати, а він, в свою чергу, погіршує долю родини.

(г) Недуга в родині — це своєрідна родинна криза, коли-то часто настає сильне відчуття гріха, потреби примирення, прощення. І якщо в даній родині релігійне виховання відповідне — воно буває на рівні кризи, і так помагає її розв'язувати релігійними середниками. Але тяжко буває тоді, коли релігійне виховання не дорівнює рівневі кризи. Правда, тут може початися особлива запізнена катихізація родини, — якщо священник є доброї пастирської орієнтації та доброго пастирського такту.

Недуга взагалі, перебування когось з родини в лікарні, — дуже часто буває винятковою нагодою для встановлення відповідної душпастирської опіки над всією родиною. Таке душпастирство може бути дуже корисним. В обличчі недуги, загрози смерті люди легше виціджують (сповідають) всякі негативні родинні почуття і так в родині настає певне оздоровлення, родинний спокій. Тому роль священника в такій ситуації — дуже важлива й далекосяжна. Вона й не забувається ніколи.

4. ПРОЦЕС УМИРАННЯ Й РЕАКЦІЯ ЛЮДИНИ НА НЬОГО

За нашого часу, — десь від Другої світової війни, — медицина звернула увагу на проблему смертельного хворування, на процес умирання та на те, як цей процес впливає на смертельно хворого і на членів його родини.

Недавно вийшло кілька праць з-під пера лікарів, психіатрів, різних капелянів тощо. Згідно з їхніми дослідженнями та обсерваціями, в процесі умирання людина проходить шість стадій переживань: (а) Стадія неймовірності й заперечення, (б) Стадія емоційно-депресивна, (в) Стадія своєрідного торгування, (г) Стадія прийняття й погодження з долею, (ґ) Стадія свідомого наставлення до смерті, і (д) Стадія завершення земного життя.

(а) Стадія неймовірності й заперечення смерті: В більшості випадків буває так, що коли хворий довідається, що його недуга смертельна, — він реагує на те в спосіб заперечення, виявлення неймовірності, що він аж так критично хворий.

Це нормальна реакція на вістку про особисту смерть, а до того реакція позитивна, бо вона не допускає смертельно хворого до розпуки, або й до панічного божевілля. Це є свого роду психологічний буфер проти смерті. Фазу заперечення смерті часто підтримує рідня хворого; тут може бути допоміжним і священник, але взагалі тут рідко коли можна щось корисного зробити, бо це стадія повної безрадности і краще її такою визнати і так її трактувати.

(б) Стадія емоційно-депресивна: Стан заперечування вістки про особисту смерть довго не триває, і коли він ослаблюється, то на хворого наводить стадія тужливої депресії. Це стадія дуже неприємних переживань; тут на людину часто наводить гнів, різні оскаржування (рідні та медичного персоналу за недбале відношення), висловлюється запити „Чому я вмираю, а ось хтось інший нікому непотрібний, живе далі?” і т. ін.

Тут біда в тому, що ніхто не має для таких запитів відповідей, — немає їх і релігія; добре роблять ті, що до тієї безрадности признаються, а всякі напади й оскарження з боку смертельно хворого приймають з повним визнанням. І хворому треба давати на це нагоду, бо це сво-

єрідний катарзіс — спосіб очищення почувань та серця людини, — дуже корисний для її духового оздоровлення. В таких випадках ніяк не рекомендується пробувати потішати хворого, бож йому не до потіхи. Потішати людину розбиту смертельним болем — це значить розминатися з нею, не розуміти її стану.

Правда, наше виховання та християнська психіка не дозволяє нам нарікати на долю й на смерть, але людині в обличчі смерті треба дати волю й на те. Тут людина може нарікати і на Бога; але не спіши її врозумляти; краще розумій її і не дуже дивуйся. Треба знати, що Господь розуміє горем прибуту людину краще, ніж ми. Він знає її переживання й терпіння і того болю за гріх їй не врахує. Смертельна недуга — це дуже критичний стан. Отже, людину треба розуміти і бути свідомим, що цей стан скоро минеться.

(в) Стадія своєрідного передсмертного торгування: Коли людина врешті прийме вістку про смерть і переболить її своїми емоціями, тоді часто настає стадія реального торгування за продовження життя хоч на певний час. Це торгування реальне, а до того воно має велике значення. Бо ж буває, що незважаючи на медичні дані на негайну смерть, — людина живе поза передбачений час, наприклад, доживає до чийогось весілля, приїзду когось з далекого краю, або й до завершення якогось важливого діла тощо. І коли таке стається, — людина вмирає спокійніше, а навіть з почуттям завершення чогось корисного, важливого.

Коли ж замість згаданого торгування на людину находить почуття безрадности й розпуки, — вона вмирає скоріше і тяжче. Тут дуже велику силу має віра людини та її християнська надія. Вони допомагають людині відкласти смерть, боротися проти неї; це треба розуміти і давати людині волю так на згадане заперечування, як і на надію на нього.

(г) Стадія прийняття й погодження з долею смерті: По перших стадіях настає стадія повного усвідомлення своєї ситуації: людина приймає реальність смерті, незважаючи ні на які спроби посторонньої підтримки, або підбудовування надії.

Часто разом з тим погодженням із смертю, людина ставить питання, чому вона мусить умирати? Коли біля хворого знайдеться виrozumіла, або добре обізнана в цій ситуації людина, як досвідчений лікар, священик, — тут може бути місце на тему релігійного та богословського в'яснення цієї ситуації, її значення в житті людини і т.ін. Дуже добре якщо в цей час настає щира розмова-дискусія на тему значення людського життя, значення таємниці смерті. Бо коли людина побачить, що її життя мало певне значення, або що по ній залишаться добрі діла-наслідки, — тоді вона вмирає спокійно, з почуттям виконання своєї земної місії.

Пересічна людина може не знати, що кожне життя має свою особливу вартість, що воно не було змарноване. Коли ж хтось допоможе людині пізнати вартість її життя — вона вмирає легко й спокійно. Велику вартість для вмираючої людини має свідомість, що вона щось зробила для своїх дітей, взагалі для нащадків. В цьому стані людина може мати певні близькі цілі, на сповнення яких вона чекала довго, а тепер, незважаючи на медичні дані про негайну смерть, — вона її переживає на диво лікарям і родині.

При усвідомленні скорої смерті, умираючі часто висловлюють бажання, щоб при них хтось був, — бо найтяжча смерть насамоті. Дуже важливим є виявлення турботи про хворого. Навіть таке виявлення турботи, як поправлення його подушки, обкривання його, потиск його руки, — все це запевняє вмираючого, що він не забутий, що ним ще хтось турбується, виявляє до нього любов. В гіршому випадкові, коли людина бачить, що смерть неминуча, а з життя в неї ніякої утіхи немає, або що вона осамітнена-забута, її огортає безнадійність, туга, а то й смертельна розпука.

(г) Прийняття смерті й остання підготовка до неї: Остання передсмертна драма вмираючого — прийняття смерті. Коли людина приймає смерть, як річ нормальну й неминучу, — вона піддається їй спокійно. Інакше, тут настає упадок духа, повна духовна резигнація.

В стадії прийняття смерті й остаточної підготовки до неї велику роль відіграє віра й надія на Бога. Власне в цьому стані випробовується правдивість віри, або й бу-

ває так, що тут людина заламується у вірі. З якою вірою людина підходить до цієї стадії — в такій вона вже буде вмирати, і краще залишати її в спокої. В гіршому випадкові, цю стадію людина може перейти в дусі повної резигнації. Така смерть неприємна. Тут варто зауважити, що кожна людина вмирає своєю власною смертю: як вона жила, так і вмирає, бо кожний спосіб життя — це підготовка своєї власної смерті.

(д) **Завершення земного прочанства:** По завершенні вищезгаданих драм передсмертного шляху людського життя, настає завершення життєвої мандрівки. Тут часто настає вдячне почуття за своє життя, за виконання своїх обов'язків, всієї життєвої місії. Людина поглядає на свій життєвий шлях і каже собі: „Зроблено, що можна було зробити. Слава Богу і за те!” Така людина чекає смерті, як розв'язки — завершення своєї земної мандрівки. Коли людина іде назустріч смерті в такому духовому стані — вона сильно збагачує свідків її умирання: своїх рідних, лікарів, душпастирів. Так настає справжнє „тихе успішання”. Навіть рідня приймає таку смерть легше.

В іншому випадкові, людина вмирає в почуттях повної безнадії, осамітнення; вона очікує смерті не як позитивного завершення життя, а як закінчення мук. Таке вмирання тяжке і неприємне, бо вмираючий і його рідня очікують смерті, як остаточної облегли. Така людина часто буває огірчена, її оминають всі: медичний персонал, священники, а то й рідня. Таке вмирання — дуже тяжке випробування і для священників. Вони тут безраді. І багато людей вмирають такою смертю...

5. ВПЛИВ СМЕРТЕЛЬНОЇ НЕДУГИ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Крім вищеописаних стадій переживань смертельно хворої людини, вона переживає ще й інші критичні моменти. Медичні й духові обсерватори заважають чотири стадії відмінної поведінки хворого. Вони слідує:

(а) **Проблема соціального статусу:** Життя людини — повне надій; коли ж людина стає жертвою хвороби і попадає до лікарні, — вона переживає величезну зміну. Тут

її огортає почуття неймовірності, а то й гніву на долю, — особливо, коли довідується, що вона смертельно хвора. Людина тяжко приймає це і родині не легко пристосовуватися до навіщеної ситуації.

У хворого виробляється сильне бажання вийти з лікарні та й іти додому, — бо він ніяк не може зжитися з несподіваною новою ідентичністю: Він був здоровий, повний надій, а тепер смертельно хворий. Довгі надії у нього рвуться, залишаються тільки короткі, короткотривалі — такі, як відвідання дому, поїхати ще раз над озеро і т.п.

Так людина входить у новий статус, приймає зовсім нову ідентичність; тепер її ідентичність людини без надії. Її очі звертаються не в майбутнє, а в минуле. Хвора людина починає говорити тільки про минуле; якщо вона не має до кого говорити, то лише в думках своїх буває при зайнята епізодами минулого.

Хворі скоріше оповідають про своє життя не комусь з родини, а комусь з іншої системи: комусь з медичного персоналу, священникові тощо. І дуже добре буває тоді, коли хтось з боку пристосовується до того статусу хворого і слухає його, — бо він намагається зберегти свій образ з прожитого життя, зберегти контакт з минулим. Тепер йому потрібний і контакт з майбутнім, і він знайде його легше не з членами родини, а з священником чи з кимсь іншим. Вмираючий говорить про різні невдачі, прогріхи, часом навіть про дрібниці, він виявляє каяття.

Люди релігійні, вимагають релігійної обслуги, якої ніколи заперечувати чи відкладати не можна. На задоволення цього бажання людини треба реагувати негайно.

Тут може наступати й стадія заперечення дійсного стану, і через те треба дещо сказати про значення того заперечення.

Заперечення смерті в її обличчі — має велике значення. Ми всі, наприклад, знаємо що помremo, але нам ніколи не здається, що ми помremo скоро, а колись там, у далекому майбутньому. Це дає нам час і змогу жити і битися з хвилями життя. Інакше, ми опускали б руки, не робили б нічого і так могли б довести до повного завалення соціального ладу. Так і в лікарні смертельно хво-

рий, заперечуючи негайність смерті, зберігає свій образ, свою ідентичність. Це допомагає йому пережити удар долі.

(б) Наслідки зміни тіла у хворого: У випадках смертельного хворіння людина часто переходить радикальні зміни тіла. Такі зміни сильно впливають на духовий стан людини. Буває, що хворий починає тільки про те думати, він безнастанно говорить про втрату ваги, про невідгоду та болі від лежання і т. ін.

Буває також і таке, що хворі в цей час виявляють жартівливість, а то й своєрідну збиточність. Психологічно, — це спроба людини привернути собі своє старе „Я”, свій статус, свою нормальну ідентичність. В такому стані хворий не раз намагається бути комусь допоміжним, пробує чимсь комусь послужити; того не треба спиняти, заперечувати, бо й це є його спроба маніфестувати свою людськість, свій старий образ.

Дуже добре буває тоді, коли члени родини, чи й медичний персонал є добре обізнані з болем хворого. Хворому часом можна допомагати, або й проста розмова про його біль допомагає йому легше його пережити. Крім того, хворому буває легше, коли він знає, що його люди розуміють, не цураються його.

(в) Психологічний стан смертельно хворого: Зовсім природнім явищем при вістці про смерть є впадання в стан душевної тривоги, напруженого думання про те, як довго недуга буде тривати тощо. Помітна дезорієнтація є дуже частим явищем; людина забуває, з ким та про що ось тільки-що говорила і т.ін. Психологічно, людина починає зосереджуватися на таємниці смерті, вона звужує коло свого зацікавлення людьми, а то й висловлює бажання, щоб хтось з дальшої родини чи друзів до неї вже не приходив. Це нічого дивного, а звичайна стадія своєрідного відокремлення від людей, приготування до смерті. Хвора людина звужує свої стосунки тільки до ближчих, більш важливих для неї осіб. З іншими хворий вже розпрощався, завершив з ними свої контакти.

Буває, що в розмові умираючий робить невиразні натяки на щось пережите дуже давно, починає про щось говорити, а тоді раптом замовкає. Не раз це буває спроба говорити про щось неприємне, недокінчене, тому ре-

комендується заохочувати хворого виговорюватися, або висповідатися для заспокоєння свого духа й сумління. Але до цього треба підходити виrozumіло, обережно, тактовно.

Коли ж буває так, що хворий переживає надто швидкі зміни, — він до них не встигає пристосовуватися, привикати: він, наприклад, не хоче їсти, не бажає певної обслуги, і так може показувати ніби він дивачіє. Це — не так. Людина просто не встигає пристосовуватися до несподіваних змін і це треба розуміти. Тут буває дуже пригожа нагода для Сповіді, Св. Причастя, добрий час для поладження тестаменту, бо коли це все поладжується, — смерть витрачає своє жало і людина вмирає спокійніше, легше. (Обсерватори кажуть, що діти переживають цю передсмертну стадію легше, ніж старші).

(г) **Релігійна обслуга смертельно хворого:** Присутність духовної особи при умираючому має велике значення, бо священник — добрий душпастир, — це людина, яка є в контакті з обидвома світами: із світом людини та зо світом духа. Але й священник стає біля хворого найперше, як людина, бо з такого стосунку легше розвиваються стосунки чисто духового значення.

Хвора людина не завжди говорить про свої духові потреби відкрито; хворі, які відчувають наближення смерті дуже часто послуговуються символічною мовою, і про такі проблеми як життя й смерть говорять образово. Розмову, наприклад, про город, цвіти, сіяння, зростання, птиці, небо часто треба розуміти як спробу людини говорити про речі суто духового значення, а то й про саму смерть.

Досвідчені пастирі це розуміють, і дуже добре, коли вони можуть підхоплювати ці теми і поступово починати говорити про них відкрито. В той час людина говорить про речі виключного значення, тобто дійсного значення для неї особисто.

Хворі часом починають так говорити зовсім несвідомо. Звідси можна розвивати розмову про суто релігійні речі, наприклад, про значення життя, про прощення, про Сповідь і Причастя, про надію на життя вічне. Але краще не нав'язуватися до людини і насильно змушувати її до тем релігійних. Щире відношення до хворого й тепла лю-

бов самі приведуть її до того, що вона попросить релігійної обслуги сама. Тоді релігійна обслуга має зовсім інше значення.

Смертельно хворі, з любови до своїх рідних, не раз пробують затаювати смертельний стан своєї недуги. Це явище не добре. Краще, щоб рідня знала повну правду про стан недуги, інакше в неї будуть лише мильні здогади. Щождо самого смертельно хворого, то й він, згідно з опініями спеціалістів, повинен знати правду про свій стан. Проте треба бути дуже уважним та обережним з донесенням хворому вістки, що він смертельно хворий; у лікарні — це повинен робити лікар.

(За нашого часу поширюється можливість різних трансплантацій органів, і люди часом вагаються та запитують, чи це не ущербило б їхньої особистої повні. В таких випадках рекомендується сказати, що людина перед Богом завжди буде повною істотою, — навіть коли даний орган віддасть комусь іншому. Багато християн дають для інших свою кров і це вважається великою жертвою. Але богословіє цього питання ще не вияснило).

6. РОДИНА В СТАНІ ПЕРЕДЧУВАННЯ СМЕРТЕЛЬНОЇ ВТРАТИ

Коли вмираючий починає усвідомлювати свій стан, то й члени його родини поступово починають переживати відчуття смеральної втрати, похоронного болю, печалі. Не раз буває так, що переживання похоронного болю завершується до фактичної смерти, а коли вона настає — тоді рідня вже просто пристосована до нової ситуації. Тоді в час смерти і похорону рідня майже нічого не відчуває, і посторонні люди можуть дивуватися, чому саме в них така холоднокровна поведінка? Так буває і це треба розуміти. Люди переживають смеральну втрату і процес розв'язання похоронного болю тільки один раз, і якщо в них цей процес завершився до фактичної смерти, то їхнє переживання похорону справді буде видаватися холоднокровним, спокійним. Але в таких випадках можуть бути явища проявлення своєрідного гніву, замість горя печалі. В похоронних переживаннях родини також завважається певний процес, наприклад:

(а) В обличчі смертельної недуги члена родини, в решті ближчої та дальшої рідні поволі настає по-го д ж е н н я, що так воно є, — даний член їхньої родини дійсно вмирає. Це витворює почуття духового замішання, збентеження, а навіть гніву. Тут у родині може проявлятися почуття неймовірності й заперечення у формі висловів: „Ні, не може бути!” Врешті, родина приймає важку вістку про смерть. Тоді настає друга стадія, —

(б) **Активне сумування:** Смертельне сумування є дуже неприємне, а до того воно сильно виснажує людину. Горем прибита людина вступає в якийсь глум: емоційно, психологічно, а навіть фізично. Це діється в окремій родині, а також в усій родині. Тут буває такий процес: умираючий знає, що з ним діється; це знає й родина, але всі мовчать, нічого про це не говорять. У цей же час відчущання смертельного горя підноситься все вище і вище, поки не досягне своєї вершини, а тоді починає ослаблюватися і сходити додола. Це типічно нормально людське переживання. Це психологічне передбачування похорону і протиставитися йому не можна.

(в) **Примирення з фактом смерти:** Примирення із смертю настає швидше і краще у випадкові умирання старих людей, але у випадкові смерті молодих, або дітей воно настає багато тяжче. Здушувати смертельного горя не можна, бо це дуже шкідливе для людини, і коли воно не проявляється — то це явище не здорове і небезпечне. Людина може розв'язати проблему смертного горя тільки в спосіб відкритого горювання, дійсного виявлення жалю та сліз.

В процесі примирення із смертю настає редефініція життя, — переорганізування його вже без померших осіб. Тоді мусить наступити поступовий процес психологічного відокремлення від помершого, тобто — припинення сполягання на помершу особу, відтягання від неї свого духового вкладу. З боку дивитися на цей процес — і неприємно і дивно особливо тоді, коли, скажемо, повдовіла людина на велике збентеження рідні та інших людей скоро одружується знову. (Вона робить це тому, щоб заповнити-загоїти нестерпну духову рану, спричинену смертю любого подруга).

Буває, що цей процес відокремлення від вмираючого настає ще за його перебування в лікарні. Це ніби вияв того, що в даних стосунках вже нічого не залишається; здорова людина поступово відступає від нього, а з тим відвідини хворого рідшають, бо люди з ним вже завершили свої стосунки й „розпрощалися”. З боку дивитися на це — неприємно, але це можливий процес і його треба розуміти.

Добре буває тоді, коли смерть настає своєчасно. Це стається тоді, коли хворий вмирає в той час, коли рідня того сподіється. Тоді процес сприймання смерті і переживання її удару — більш нормальний. Дуже важким ударом буває смерть передчасна, бо тоді відокремлення від померлого настає нагло, без нормального дозрівання, і тоді смерть завдає рідні неймовірно болючого збентеження. Тоді все проходить і переживається ненормально.

Іншим прикриттям явищем буває смерть сподівана, коли рідня до неї готова, а вона не приходить. Такі випадки бувають часом незручні, а також неприємні. Такі випадки найчастіше закінчуються тим, що рад-не-рад рідня мусить віддати недужу людину до старечого дому. За нашого часу це звичайна й гуманна розв'язка цієї проблеми, але психологічно вона відбивається дуже неприємно так на недужому, як і на членах його родини.

(г) Засвоєння в пам'яті образу покійного: Феномен засвоєння чи зафіксування образу людини стається переважно у випадковій смерті. Це спроба зберегти й задержати ментальний образ людини, яка умирає, чи вже умерла. І чим докладніше цей образ зафіксується, тим кращим буває процес розв'язання смертельної печалі. Але, звичайно, люди стараються зафіксувати образ колишній, образ здорової людини, а не так образ смерті. Звідси в людей буває бажання закривати труну в час похорону. Бо коли опечалена людина добре засвоїла собі образ здоровий, то образу з труни їй непотрібно. На тому процес примирення із смертю завершується. Це може статися в час своєчасної смерті, або в час похорону.

Але буває і так, що завершення розлуки з покійним стається ще до смерті. Тоді посторонній людині здається, що осиротіла рідня поводить себе невідповідно. Таку реак-

цію не раз завважає медичний персонал та інші люди і не одному здається, що дана родина відноситься до смерти холодно. Це не завжди так: та родина може переживала довгий процес недуги і всіла розправитися зо всіми стадіями реакції на смерть. Цей феномен треба мати на увазі. Буває й таке, що у випадковій наглої смерті цей процес розвивається аж після смерті і похорону.

(г) Процес горювання і потреби опечаленої людини:

Похоронний сум та туга, — хоч які вони неприємні до переживання, — вони становлять нормальний лікувальний процес. Інакше, без негативних наслідків, з відчуттям смертельної втрати і з похоронним болем розв'язатися не можна. Колись на вияв похоронної туги дивилися негативно, бо не розуміли її лікувального значення; смертельну тугу люди пробували ховати, здушувати її в тайниках свого серця. Тепер до смертельної туги застосовується зовсім інший підхід.

Якщо колись думалося, що чим скоріше та туга минає, то краще, — то тепер вже навпаки: лікарі, психіатри і духовенство настоюють, що смертельної туги здушувати не можна, що вона мусить пройти свій повний процес, бо інакше вона карає людину в формі різних недуг — фізичних і психічних. Через те медицина і душпастирство радить постороннім людям не вмішуватися в чиясь смертельне горювання, а навпаки, стояти біля опечаленої людини й співчувати їй, чим можна допомагати їй, але ніколи не зменшувати ваги її похоронного терпіння. Хто хоче допомогти опечаленій людині в її переживаннях, той мусить визнати силу терпінь і співболівати з нею, бо нерозважним і легкодушним розважанням терплячому можна додати ще більше горя. Опечаленого треба розуміти і чим можна, допомагати йому, а ніяк не закликати його до якогось героїзму в ситуації смертельного горя. Мовчазна присутність біля горем прибитого допоможе йому більше, ніж нерозсудливе й легковажне розважання.

Опечалена смертю людина часто виявляє певні симптоми, між якими бувають такі:

Фізичні симптоми: Фізично, обтяжена смертельним болем людина не сприймає дійсності нормально, а бачить речі ніби якісь привидження, галюцинації. Тут

не раз привиджуються мертві особи, або люди далеко віддалені в даний час. Це привидження пояснюють тим, що людина в цей спосіб, хоч зовсім несвідомо, старається зафіксувати образ покійної, чи віддаленої людини. (Подібне може ставатися при розводах, розлуці з кимсь дуже дорогим і т.ін.).

Опечалений не раз відчуває штивність тіла, по ж в а в л е н н я д и х а н н я, ненормальні реакції жолудка, брак сили в мускулах. Ментально, людина буває сильно напружена. Проте, ці ознаки-симптоми находять хвилино: що 20-30 хвилин. Тоді людина відчуває ніби вся координація її організму порушена. Пам'ять у людини притуплюється, вона не завважає речей, ідучи, вдаряється об них тощо.

Проблема почуття-емоцій: В обличчі смертельного болю, сум, горе, сльози — це нормальні емоційні прояви, хоч, правда, коли на людину находити плач, то це не значить, що цей плач повинен бути безконтрольним вереском. Буває, що ці почування звужуються, а проявляються в емоціях гніву та обурення, — обурення на будь-кого: на лікаря, на священика (замість Бога), на когось з родини, а то й на самого покійного, якщо він відійшов передчасно. Не рідко в обличчі смерті проявляються і радісні почуття, — якщо смерть була припиненням великих мук. Це явище позитивне; але й є негативне задоволення, коли вмирає якась небажана людина. Але це почуття часто пов'язується з почуттям провини, особливо коли воно йде в парі з гнівом на покійного.

Почуття провини часто проявляється в дітей, коли вони пригадують багато чого не виконаного, занедбаного. Так, багато невикінчених речей та добре не завершених стосунків проявляються в сумуванні та відчуванні провини. Ці прояви — це вже проблема переважно душпастирська.

Впарі з вищезгаданими проявами, людина в обличчі смерті зазнає також певного розладу в поведінці. Вона не може сидіти, безнастанно то сідає, то встає та ходить, не може нічого робити. Свою мову вона часто прискорює, а на зміну замовкає на певний час. Людина ніби шукає, щоб щось робити, але не може, бо все в неї супроводиться великою незбалансованістю. Тут не

раз буває спроба збирати одержу покійного, що звичайно супроводиться плачем. (Збирання й упорядковування одержу покійного рекомендується давати тим, хто не дуже піддається виявленню похоронних сліз, що для розв'язання похоронної туги дуже корисне).

Взагалі, у виявленні туги велику роль відіграє сила значення покійного для даної особи: чим важливіша людина і чим дорожча — тим глибше горе та біль вона викликає в горем прибитого. У випадках глибокого горя та жалю бувають випадки, що терплячому приписується заспокоючі ліки, але на довшу мету того не рекомендується, бо воно тільки відкладає й продовжує смертельне горе на довший час. Навіть лікарі часто не здають собі справи з того і приписують заспокоючі ліки не потрібно.

Нормальний час посмертного горювання — десь від 10 до 12 тижнів. Але бувають винятки. Проте, який саме процес горювання вважати нормальним, а який ненормальним, — дуже трудно сказати, бо не в кожному випадкові буває той самий процес хворування, не між усіма людьми є ідентичні стосунки. Проте припускається, що посмертне горювання повинно бути завершене до року; за той час кожний святковий день, якісь важливі родинні дати стають сильною пригадкою покійного, і то вони помагають розв'язати й завершити процес горювання. Далі людина чи родина пристосовується до нових родинних обставин, вона наводить певні зміни щодо своїх плянів і так починає новий курс життя вже без покійного. Покійний залишається в пам'яті своєї рідні, але смертельний біль та горе ослаблюються зовсім і відходять у скарбницю минулого.

Потреби опечаленої людини: Людина ніколи не потребує посторонньої допомоги настільки, як вона її потребує в час навіщення родини смертю та в час днів похорону. Поміч ближньому в ситуації навіщення смертю і після похорону має велике значення. Горем прибита людина має свої специфічні потреби, наприклад:

(а) **Поміч матеріальна** — **будь-чим**, що пригодиться у хаті опечаленої людини; а крім того осиротіла людина дуже потребує людської присутності. Присутність людей біля опечаленої людини є доказом і запевненням її, що

люди нею дорожать, розуміють її, співчують їй та що вони готові бути їй у будь-якій прислузі.

(б) Підтримка опечаленого у формі виявлення співчуття: Розуміння опечаленого, висловлення йому співчуття, співболівання з ним має для нього велике підсилююче значення. При тому ніколи не можна допускати, чи й когось допускати до заспокоювання опечаленого якимись аргументами. Хто нерозважно спиняє вияв болю й сліз, того краще випросити з даного місця. Горем прибита людина мусить виплакати свої почування, інакше вона може цей процес тяжко відхворіти. Коли ж хтось з родини покійного не виявляє жалю, а скриває його, — того треба спеціально довести до того, бо не сплаканий жаль пізніше карає людину у формі будь-якої недуги.

(в) Актуалізація смертельної втрати: Не всі люди однаково сприймають смерть, і не всі її відразу розуміють. Є випадки, що дана людина навіть в час похорону перебуває в стані заперечення наспілої смерті, ніби не погоджується з фактом смерті і не приймає її. Це нездорове явище. У таких випадках, людям треба дати змогу добре придивлятися до тіла покійного в труні, а пізніше поручати їм такі функції, як збирання й упорядковування одяжі покійного, впорядковування й завершення недокінчених ним справ, і врешті говорити з ними про смерть людей. Чим скоріше вони зживуться з реальністю даної смерті — тим краще. Інакше, вони будуть терпіти пізніше, і те терпіння пізніше буває тяжко пов'язувати з дійсними причинами, а в тім — тяжко лікувати захворілого.

(г) Врешті повинен наступити час відлучення людей від помершої особи, відвикнення від неї і переорганізація життя в новому укладі родини, чи в повдвоілому стані даної особи. Це вже, правда, справа часу. У випадках повдвоіння, чи втрати дитини не рідко стається заступлення утраченої особи кимсь іншим: у випадках повдвоіння — одруженням, а у випадках втрати дітей — адоптуванням. Це стається особливо в тих випадках, коли хтось втрачає дуже дорогу для себе й важливу особу, — в яку було вложено максимум психологічного вкладу — психологічної інвестиції. Така втрата переживається особливо тяжко, і не треба дивуватися, чому дана повдвоіла особа ніби на глум одружується знову. Це зовсім не значить, що по-

мерша людина не мала для неї значення; навпаки, дана рана утрати була така велика, що позбавлена справжньої подружньої любови людина не раз мусить заступити її — заповнити свою психологічну рану — кимсь іншим, звичайно подібним до утраченого друга.

У більшості випадків, смертельний біль та відвикнення від утраченої особи виліковує час, людяне відношення: суспільства, виrozumіння й любов близьких людей.

7. ПРОБЛЕМА НЕРОЗВ'ЯЗАНОЇ ТУГИ-ПЕЧАЛІ

Люди є різних природніх обдарувань і різної вдачі, і вони реагують на удар смерти по-різному. Є люди, які розв'язують смертельну втрату в більш прийнятний спосіб і далі продовжують життя, хоч і з певним обмеженням, але нормально; в інших людей смертельна утрата і розв'язка смертельного горя-печалі стає проблематичною. На деяких людях смерть залишає тривалі наслідки, наприклад:

(а) **Надмірна активність:** Не раз буває так, що смертю опечалена людина, щоб заглушити в собі „жало смерти”, надмірно заангажується працею, різними справами. Це ніби помагає їй переживати смертельне горе, але не дає їй нагоди нормально розв'язати проблему смертельного болю. Отже спроби розв'язати проблему по смертних переживань надмірною працею вважається небезпечним явищем. Одинока здорова відповідь на смертельно-похоронний біль — це визнання його як такого, прийняття його та розв'язання його нормальним виявленням своїх емоцій. Сльози — найкращий лік на смертельний біль, на похоронне горе.

(б) **Несподівані зміни в стосунках з людьми:** Другим нездоровим явищем буває нагла зміна в стосунках з людьми, перерва старої дружби, відчуження від людей, які, ніби, є надто виразною пригадкою покійного, яка-то пригадка відновляє в осиротілій людині смертельний біль. Це спроба людини втікати від самої себе і від своєї ситуації — завжди невдачна спроба.

(в) **Специфічна ворожість:** Не раз стається так, що після смерти в людей розвивається нерозсудлива воро-

жість проти лікарів, даних членів родини, священника і т.ін. В цей спосіб людина пристрасно тримається своєї туги та сумування і тим самим ніби пробує зберігати зв'язок з помершою людиною. Гнів проти інших людей, у даному випадкові, — це й гнів проти покійної людини, якій осамітнена особа просто не хоче сказати „Прощай”.

(г) **Опорожнення вражень:** Нерозв'язана туга не раз доводить до завершення почувань — емоційного тону людини. Це дуже часто показується на обличчі, що буває покрите якимись невиразними глумом-тугою. Сама людина цього не відчуває, бо просто живе тугою за утраченою особою. Це дуже нездоровий психологічний стан людини.

(г) **Засвоєння відчуження від людей:** По смерті когось дорогого, людина не раз осамітнюється, і бажання бути певний час насамоті — явище здорове, якщо людина використовує цей час на нормальну розв'язку стосунків з покійним. Але не добре, коли це осамітнення стає нормою життя, бо це виводить людину із суспільного ладу, внаслідок чого її життя стає безвартісним, порожнім, жалюгідним. Це втрата раціоналу жити, і вона найчастіше стається в людей віком від 25 до 35 років. В поведінці такої людини стається радикальна зміна праці, місця осідку тощо. Це найчастіше стається тоді, коли смерть перериває надії, пляни, мрії людей, що ось-ось мали бути сповнені. Це явище хворобливе, і людям, які стають жертвами подібного нещастя, треба виявляти чим більше розуміння, а то й дружнього розсудку й уваги.

(д) **Хворіння недугою помершого:** Є випадки, що го-рем прибита людина починає розвивати в собі недугу покійного. Це називають соматизацією туги. Перейняття недуги покійного на себе часто стається в близькій родині, і воно настає негайно після припинення гострої туги-печалі. Це явище часте, але науково невияснене. Проте добре мати його на увазі.

(е) **Суспільно шкідлива активність:** Люди — жертви смертельної втрати, нездоровим відчуженням від людей, переходом з місця на місце завдають шкоди самі собі, а також суспільному ладові, особливо коли вони вели якесь підприємство суспільного значення. Відчуження від людей, постійний рух — це спроба людини втікати від

себе самої, від своєї відповідальности в суспільному ладі. Це явище — нездорове, але й диваком такої людини не треба вважати, — бо вона свою втрату глибоко переживає. Їй потрібна поміч друзів, суспільства.

(є) **Почуття депресії:** Поява почуття депресії після смерті дорогої особи дуже часто пов'язується з почуттям провини. Людину може мучити усвідомлення невідповідного відношення до покійного, занедбання подружжя чи родинних обов'язків, почуття зради тощо. Такі почуття — неприємні, але це не значить, що людина мусить з ними жити. На це тепер є ліки психотерапічного та релігійно-душпастирського характеру, і якщо так недужа людина про них не знає, то інші заінтересовані особи повинні сказати їй про це. На це ж бо релігійні та лікувальні установи існують.

* * *

За останнього часу, коли теми смертельного хворіння й умирання займали багато уваги в медичному й душпастирському світі, — на ці теми написано багато книжок — переважно професійними людьми, звичайно, в українській мові так, що ця література до пересічної української людини не доходить. Та й не всі можуть читати професійні книжки.

Дана моя стаття становить зведення інформацій на обговорювані теми, зібраних під час мого клінічного вишколу в Health Sciences Centre в Вінніпезі 1976 р.; в неї ввійшли також заключення моєї спеціальної студії, "Reflections on the Mystery of Death," переведеної в цій самій програмі в згаданому центрі. Тепер її публікується вперше. І якщо вона справді допоможе комусь із читачів у будь-який спосіб, то вже й це оправдає приділення для неї місця в цьому числі „Віри й Культири”.

THE ORTHODOX IN CANADA:

"Unity of Faith in a Diversity of Cultures"*

BY

STEPHAN JARMUS

*"Come and taste and see how good
the Lord is!" (Fr. Ambrosius,
Jesus Christ — the Life of the World,
World Council of Churches, 1982, p. 76).*

The thoughts I would like to share with this audience will reflect not only my Orthodox Faith in its Ukrainian cultural expression, but also my pastoral experiences and personal sentiments. In doing so, however, I cannot escape speaking for the whole Ukrainian Orthodox phenomenon which has shaped my spiritual being in the first place. On account of that I am a conscious part of this phenomenon and must remain being in it, otherwise, my personal wholeness would suffer an obvious injury. It was my long observation of people, my professional studies, and my personal experience that helped me to arrive at this conviction. Now, I am not only comfortable with it but also am quite happy to share it with others.

In the context of this situation, I am called upon to make a few comments on the Eastern Orthodox phenomenon in Canada and, to be more precise, on the state of its unity of Faith in a diversity of cultures. Even though this unity of Faith in a diversity of cultures appears to be a normal characteristic of the Ecumenical (Universal) Eastern Orthodox Church, in living reality — especially in our situation — problems are possible and, indeed, do beset some

* This is a paper presented by Fr. S. Jarmus to a forum with the representatives of World Council of Churches on February 24, 1983, at St. Andrew's College in Winnipeg.

ethnic Churches very painfully — so much so that one can question our claim to the unity of Faith within Eastern Orthodoxy. One does not need special theological insight to arrive at the conclusion that the claim to unity of Faith without the unity of Love, without mutual ecclesiastic recognition and understanding among the various Orthodox jurisdictions, in actuality, is a meaningless assertion. St. John the Apostle speaks about this situation in very clear terms (see I John 2:9; 3:15; 4:20). But this is exactly the situation of Eastern Orthodoxy in general and in North America in particular, hence — in Canada, where denial of recognition to some ethnic Churches and jurisdictions by the more privileged Orthodox bodies, accusation of some in lacking canonicity is a matter of grim fact. We are not spared of this cup even here, in Winnipeg. Unfortunately, no one as yet has pondered the eventuality that these mutual denials and accusations may have some bearing on our professed belief in the One Church as the Body of Christ. For this belief is one of the fundamental articles of our Orthodox Faith, the unity of which we so readily proclaim.

On the other hand, thanks to the Grace of God, even the unprivileged Orthodox Christians — also those who constitute the Ukrainian Orthodox Church of Canada — know the real goodness, and sweetness, and the power of Jesus Christ — the Life of the World — from their own experience. They, too, proclaim to their brothers and sisters in Orthodoxy and beyond it: “Come and taste and see how good the Lord is!” even in our unrecognized situation.

The Eastern Orthodox scene in Winnipeg consists of more than half a dozen of ethnic groups who adhere to the unity of Orthodox Faith, but — sad to say — they do not always stand in the unity of Orthodox Love. And Love is a very important element of Orthodoxy. Jesus Christ — the Life of the World, lovingly awaits for a change in this sector, nevertheless, one only can hope that it will come soon.

Diversity of cultures: I believe that this is a great gift to the world and not its damnation as some quite lightly profess it to be. At the same time, I do not think that there can be more privileged and less privileged cultures, even though, some may be richer and more advanced than

others. All cultures are the creation of human spirit which is of God. Each of these ethnic spirits has done its best to bring to being some values and to show them to God and to the whole world — values that satisfy a people's spiritual and other needs. Therefore, cultures cannot be regarded as being, for example, pagan and of pagan origin. To the contrary, there is something divine in every culture. Such is our Ukrainian culture among many others.

Our culture is extremely important to us — important and valid for many reasons: spiritual, psychological, ethnological, even political. Our Ukrainian culture is not of some accidental nature: it has a place in the providential world, it has its creator — the Ukrainian people, and it has an equal claim to the Gospel of Jesus Christ and to Orthodoxy and to its fullness of life as any other culture does: Hebrew, Greek, Latin, or any other in the world.

Furthermore, one must come to the obvious terms that there is no cultureless Christianity, hence — Orthodoxy. We do not have to wait for some great mind to tell us that Christianity, Christian Orthodoxy has no other way or means to penetrate a people unless it undergoes a kind of adaptation to a given culture or, according to Fedotov, unless it allows to be invested into a given cultural legacy. Hence, so long as we *feel* Ukrainian and proclaim to be a part of the Ukrainian phenomenon we, naturally, *live* Christian Orthodoxy in the *Ukrainian* way.

We acknowledge this right to all other people or ethnic groups and thus remain faithful to our tradition. In the past, the Ukrainian people never resorted to political or spiritual repression and always offered refuge to the persecuted for their religious convictions. Thus, Ukraine opened its doors to thousands of persecuted Russian Old Believers; to the followers of John Hus; to the Armenians; even the Jews when expelled from Holland settled on the Ukrainian land. Later, we ourselves suffered our share of persecutions and our people drink this cup to this very day — with little sympathy from the free Christian world, or the WCC.

Our Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada was organized in 1918, mostly by Ukrainian laymen who were Greek-Catholic. It was founded with no outside assistance from any Orthodox Church or mission, except for the brief

Archpastoral care of Metropolitan Germanos of the Antiochian jurisdiction. Gradually, we grew into an Autocephalous Church and — overcoming considerable hardships — continue to count many blessings; we are Eastern Orthodox in our convictions and proclaim ourselves an organic part of the Universal Orthodox Apostolic Church; we do not deny this right to anybody; we celebrate Orthodoxy with our Orthodox sister Churches every year; we hope and pray for the unity of the whole Church of Christ during every Liturgy, and would welcome the day when we could share one eucharistic cup with all the Orthodox. It is only a hope, but it does not weigh on our conscience. (We are convinced that if we were in a more favourable situation politically, our ecclesiastic fate would not be limited only to a hope; it would enjoy a widely glorified recognition. The Ukrainians did experience such situation in the past).

In the meanwhile, we continue to celebrate the presence of our Lord and Saviour, Jesus Christ, on our altars: and we do experience the presence of the Holy Spirit. Furthermore, we too proclaim that it is Jesus Christ Who is the Life of the World. We also do our part in cooperating with other Orthodox in Winnipeg; at the same time, we know that it is more important to *live* Orthodoxy, than only to *glorify* or *idolize* it. But to *live Orthodoxy* means to *acknowledge others*, not to look upon them as on the object of some jurisdictional subjection. I say this as a matter of statement, not an appeal. Now, on behalf of the faithful of the Ukrainian Orthodox Church of Canada I say to our guests that we welcome you and that we love you. And if you take a good look at us you will see that we are lovable, as well.

Plaudite, amici!

REFLECTIONS

On "The Inner Closet of the Heart" by St. Dimitri of Rostov and on "What is Prayer?" by Theophan the Recluse in the compiled work by Igumen Chariton of Valamo, *The Art of Prayer — An Orthodox Anthology*. London: Faber and Faber Limited, 1966, 287 pp.

by

DOUG GOSHKO

The Art of Prayer — An Orthodox Anthology is a collection of selected writings concerning prayer by various authors. These writings were collected in the 1930's by Chariton, the Igumen of the Valamo Monastery in Finland. An English translation of *The Art of Prayer* was made by E. Kadloubovsky and E. M. Palmer in London. It was edited by Timothy Ware, who also wrote an introduction for the book. Although the book is concerned with explaining the Jesus Prayer most of all, the first two chapters, by St. Dimitri of Rostov and Theophan the Recluse, provide an interesting discussion of prayer as it is approached in the Orthodox perspective.

In chapter one, by St. Dimitri Tuptalo, Metropolitan of Rostov, the inner kingdom of the heart is described. St. Dimitri refers to the words of the Lord; "When thou prayest, enter into thy closet, and when thou hast shut the door, pray to thy Father which is in secret." (Matthew 6:6). St. Dimitri reveals that the spiritual closet is the heart. The heart is not just a muscle which pumps blood — it is the very center of our existence.* Not only is the heart linked with our body, it is connected with our soul and our spirit. Therefore, it is with our heart that we must

* For more informations on the meaning of the human heart see Pamphil D. Yurkevych's "Serditse..." (The Heart) in the collection of his *Works*, St. Andrew's College in Winnipeg, 1979, Winnipeg.

learn to pray. St. Dimitri teaches that it is much more important to pray in the private Temple of the heart than in the public Temple of the church. He explains how prayer can be divided into two basic types: exterior and inner; public and secret; communal and solitary; dutiful and voluntary; physical and spiritual. Of these two types, it is the inner, spiritual prayer which is important. St. Dimitri says:

“Prayer is turning the mind and thoughts toward God. To pray means to stand before God with the mind, mentally to gaze unswervingly at Him and to converse with Him in reverent fear and hope”.

True inner prayer needs no books, no manuals, no sounds, no images, not even words or ideas are necessary. In the words of St. Dimitri: “And so collect all your thoughts: laying aside all outer wordly cares, direct your mind towards God, concentrating it wholly upon Him.” The achievement of inner prayer is spiritual union with God and being filled with spiritual joy and love. St. Dimitri says people who pray with lips and voice only — who do not pay attention with the mind — achieve nothing. God will not hear a prayer unless it is sincere and comes from the heart.

Finally, St. Dimitri teaches that prayers should be short (to avoid mental distraction) and frequent. We should try to pray at all times during our daily lives — as we work and continue our daily existence. The ultimate goal of the Christian is to follow the words of St. Paul: “Pray without ceasing” (Thessalonians 5:7). We should constantly pray at all times. In the words of St. Dimitri: “whatever a man is doing, the mind can always be directed towards God, and in this way it can pray to Him unceasingly.”

In chapter one of *The Art of Prayer*, St. Dimitri of Rostov describes the inner kingdom of the heart. In chapter two, Theophan the Recluse shows how we may enter this kingdom by means of prayer.

Theophan describes four stages of prayer.

The first and simplest stage is the habit of ordinary oral prayer. This is the prayer we perform in church and at home. This is prayer of the body. All that is required is patience, labor, and sweat. This is the most common form of prayer which is practised by Christians. Unfortunately, few Christians go beyond this prayer and as a result they remain crippled prisoners of their own bodies.

The next stage is the union of prayerful thoughts and feelings with the mind and heart. The prayers we say in church and at home are meaningless unless we concentrate on them with our minds and our hearts. While few Christians mentally absorb themselves in prayer, fewer yet pray with their hearts as well as their minds. Not only must we mentally understand prayers, we must spiritually receive them into our hearts.

The third stage of prayer is strenuous inner prayer. It differs from the previous stage in that the mind is in the heart — mind and heart are no longer separate but united. This is a very difficult stage to reach, but it is possible. Man himself must work very hard for it, but the reward is great. Theophan writes; "We must acquire the habit of always being in communion with God, without any image, any process of reasoning, any perceptible movement of thought. Such is the true expression of prayer. The essence of inner prayer, or standing before God with the mind in the heart, consists precisely in this."

The fourth and highest stage of prayer is self-impelled inner prayer. This is when prayer exists and acts on its own. It requires no effort and comes from beyond the body, soul, or spirit of man. It can be of two forms: in one form the man has the choice to respond or not to this spirit; and in the other form, the man is powerless to do anything. In the words of Theophan; "he is driven into prayer and kept in it by a force outside himself, which leaves him no freedom to act differently." This highest form of prayer is effortless and involuntary.

Theophan does not dismiss written prayers and hymns such as Psalms as being less important. Rather, when we are praying in church or at home, we should read and pray not only with our lips and eyes, but with our minds and hearts as well.

Inner prayer of the heart is not a practice restricted to monks and hermits alone — all Christians are capable of it and should strive for it. All that is necessary is that we pray frequently and sincerely — and God will draw us close to Him.

“The principal thing is to stand with the mind in the heart before God, and to go on standing before Him unceasingly day and night, until the end of life.” (Theophan the Recluse).

ІЗ ХРОНІКИ КОЛЕГІЇ СВ. АНДРЕЯ (1982-1983)

ВИПУСКНИКИ БОГОСЛОВСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ:

29 травня 1983:

Почесний Докторат Церковного Права (D.C.L.) — проф. Павло Маценко (D.Mus.Ped.)

Бакалавреат Богословія (B.Th.) —

— Тимофій Гавриш, Дем'ян Гоголь, Ілля Ковальчук, свящ. Василь Макаренко, Амалія Скольна, свящ. Іван Стінка і свящ. Михайло Шкрумеда.

Диплом Богословія (Dip.Th.) —

— свящ. Микола Кривonos і свящ. Апостол Дракопанангіотакіс

ВИСВЯЧЕННЯ АБСОЛЬВЕНТІВ:

1983: Диякон Олександр Паламарчук (B.D. — 1977): 13 березня — священик

Диякон Юрій Бригідир (L.Th. — 1980): 7 листопада 1982 — диякон; 16 жовтня 1983 священик.

Іподиякон Мирон Позняк: 28 серпня — диякон, 11 грудня — священик.

Іподиякон Роман Шевчик: 25 вересня — диякон, 25 грудня — священик.

Архимандрит Іван (Стінка): 27 листопада — Єпископ.

Прот. Олександр Костюк: 26 листопада обраний кандидатом у Єпископи.

ВІДИЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ:

1983: Бл.п. митроф. прот. Степан Симчич упокоївся в Бозі 1 серпня на 71 році життя. Священик Української Греко-Православної Церкви в Канаді, декан і професор Колегії Св. Андрея, автор матеріалу для Недільних Шкіл, капелян для православних українців канадської армії. Похований у Ванкувері.

Бл.п. митроф. прот. Михайло Юрківський упокоївся в Бозі на 67 році життя. Священик Української Греко-Православної Церкви в Канаді, професор, декан і ректор Колегії Св. Андрея, автор низки науково-богословських дослідів. Похований у Вінніпезі.

Бл.п. архипресвітер о. д-р Семен Савчук упокоївся в Бозі 28 жовтня, проживши 88 років. Довголітній Адміністратор Української Греко-Православної Церкви в Канаді, професор, ректор і декан Колегії Св. Андрея, редактор „Вісника”, автор Історії Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Похований у Вінніпезі.

Бл.п. д-р Петро Лазарович упокоївся в Бозі 15 травня, в Едмонтоні, проживши 79 років. Довголітній громадський і церковний діяч, по професії — правник, виховник Інституту Петра Могили в Саскатуні й Українського Вільного Університету в Празі. Похований в Едмонтоні

Бл.п. д-р Ісидор Глинка упокоївся в Бозі 18 травня на 74 році життя. Професор Манітобського університету, дослідник у ділянці біохемії, член Дирекції Колегії Св. Андрея і її Сенату, член Ордену Св. Андрея, голова редакційного комітету „Українського Голосу”, довголітній член Комітету Українців Канади. Похований у Вінніпезі.

Бл.п. д-р Василь Черевик упокоївся в Бозі 14 жовтня, в Вінніпезі, проживши 79 років. Науковець-дослідник у ділянці біохемії, член Дирекції Колегії Св. Андрея і секретар її, член Ордену Св. Андрея та український громадський діяч.

АКАДЕМІЧНІ ГОСТІ:

24 березня 1983 — у Колегії Св. Андрея промовляв д-р Богдан Кравченко з Канадського Інституту Українських Студій (Албертського університету) на тему „Голод 1932-33 р.”.

29 жовтня 1983 — у Колегії Св. Андрея промовляв Марко Царинник, спонзорований Канадським Інститутом Українських Студій на тему „Український голод 1932-33 р.”. Рівнож, він висвітлював частини запроектованого фільму про голод.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОЛЕГІЇ ПОЗА КАНАДОЮ

1983: — У березні студенти богословія Дем'ян Гоголь і Тарас Маковський узяли участь в нарадах Між-Православного Семінарійного Руху (Orthodox Inter Seminary Movement) в Семінарії Чесного Хреста в Бостоні.

ВАЖЛИВІ ПОДІЇ:

- 1982 — 19 вересня, відбулася Інавгурація нового академічного року.
- 1982 — жовтень-листопад, заходами Укр. Православного Студентського Т-ва відбулася серія (8) викладів на тему „Богослуження в Православній Церкві”.
- 1982 — 13 і 14 листопада відбулися Рокові Збори членів Колегії Св. Андрея.
- 1982 — 12 грудня відбулося Храмове Свято Колегії, яке очолив Блаж. Митр. Андрей і Преосв. Владика Василій.
- 1982 — 13 грудня відбулася гостина для приятелів Колегії при Манітобському університеті.
- 1983 — лютий-березень, заходами Укр. Правосл. Студ. Т-ва відбулася серія (вісім) викладів на тему „Святі Таїнства в Православній Церкві”.
- 1983 — 18-20 лютого відбулася студентська зустріч в Колегії з участю представників Інституту П. Могили, Інституту Св. Володимира й Колегії Св. Андрея.
- 1983 — 24 лютого відбулася панельна презентація з участю представників Світової Ради Церков.
- 1983 — 20 березня відбулася телевізійна програма “Sundayscope” про Іконографію приготовлену персоналом і студентами Колегії.
- 1983 — 29 травня відбулася XXX Конвокація Колегії Св. Андрея.
- 1983 — 2-30 липня відбулися XXXI літні курси Колегії Св. Андрея.
- 1983 — 18 вересня, відбулася Інавгурація нового академічного року.
- 1983 — 11 листопада, відбулися Рокові збори членів Колегії Св. Андрея.

ГОСТІ:

- 1983 — 28 березня Колегію відвідало 60 студентів із Конкордія Каледж з Мургед, Мінесота.
- 1983 — 19 липня Колегію відвідав Преосв. Владика Николай (Смішко), єпископ Укр. Правосл. Церкви в Америці (під Константинопольським патріярхом).
- 1983 — 22 липня Колегію відвідав Преосв. Вл. Нафанаїл, єпископ Румунської Православної Церкви в Америці.
- 1983 — 25 липня Колегію відвідав Блаж. Митр. Феодосій, Митрополит Православної Церкви в Америці.

АВТОРИ „ВІРИ Й КУЛЬТУРИ” ч. 5:

Митроф. Прот. Микола Овчаренко — священик Української Греко-Православної Церкви в Канаді, автор багатьох науково-богословських статей, колишній редактор „Вісника” й професор Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, тепер у стані покою, проживає в Торонто, Онтаріо.

Д-р Богдан Кравченко — молодий науковець-дослідник Канадського Інституту Українських Студій при Албертському університеті в Едмонтоні.

Д-р Олександр Мельник — професор органічної хемії Ван'єрського каледжу в Монреалі, Квебек, кореспондент-студент богословія Колегії Св. Андрея в Вінніпезі.

Віра Мамчур — молода українка, студентка університету в Гартфорді, Конн., США.

Д. Гошко, — студент богословія (перший рік) Колегії Св. Андрея з Едмонтону, Альта.

Прот. Степан Ярмусь — священик Української Греко-Православної Церкви в Канаді, доктор душпастирства, професор практичного богословія Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, головний редактор „Віри й Культури”.

Ростислав Глукко — автор обкладинки, мистець в Англії.

У П Р А В А

Богословського Товариства ім. Митрополита Іларіона

Голова — Всеч. о. прот. Олег Кравченко

Заст. голови — Протопресвітер Сергій Герус

Секретар — Прот. Степан Ярмусь

Касир — Всеч. о. прот. Сергій Кіцюк

Член — Всеч. о. прот. Андрій Тетеренко

Адреса Управи

METROPOLITAN ILARION THEOLOGICAL SOCIETY

ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG

(UNIVERSITY OF MANITOBA)

475 Dysart Road

Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2M7

